

20. fejezet.

Jóltevők emlékünnepe.

Az egyházi és iskolai célokra a 18. század elején, sőt már azelőtt is megindult hagyományok, adományok, gyűjtések és kollektázások szakadatlan sora arra indította a főhatóságot, hogy az áldozathozatalnak ez a felemelő példája az ifjúság nevelésére gyümölcsözően felhasználtassék. Az alkalmat a Bölöni Farkas Sándor végrendeletének kihirdetése szolgáltatta. Könyvtárát, pénz- és térképgyűjteményét, amerikai útján gyűjtött emlékeit az egyháznak hagyományozta. A Főtanács a könyvtár kezelésére, átvételére külön-külön bizottságot küldött ki s határozta, hogy a diák-könyvtáros helyett ezután tanár kezeli a könyvtárt. Megválasztják Brassait s könyvtárkezelési szabályzatot dolgoznak ki. Ebben a Főtanácsban, mely Bölöni Farkas Sándor végrendeletét a hálás kegyelet érzésével veszi tudomásul, születik meg a gondolat, hogy a jóltevők emlékezetét koronként az iskola falai között meg kell tisztelni. A javaslatot — a jegyzőkönyv nem jegyzi fel, kié — egyhangulag elfogadják. A kivitelről csak annyi szó esik, hogy az ünnep „az iskola falai között“ az ifjúság által illő énekek és célszerű szavaltokkal minden harmad évben az iskola igazgatóság által előre meghatározandó időben, annak szoros felügyelete alatt“ tartassék. Feltűnő ebben a határozatban, hogy hangsúlyozza az iskola falait, nem említi magát az igazgatóságot, mint ünneplőt, csak mint felügyelőt. Oka az, hogy a Főtanács semmiképen nem akart valami rekyiemszerű ünnepélyt. A határozat 1842 febr. 28-án kelt. Az első ünnepély előkészítése körül több akadály merült fel a szereplő s az ünnepély helye tekintetében. Az igazgatóság a prózai dolgozat készítőjéül Kővári Lászlót, a költőire Jakab Eleket és Tibáld Ignácot jelöli ki. De közben valami változás eshetett, mert az igazgatóság jun. 19. ülésén Kővári és Kovácsi dolgozatait bírálják, melyeket némi módosításokkal elmondhatóknak tartanak. Tibáld poetai dolgozata nem sikerült s megbizzák Berde Áront „új dolgozónak“. A következő ülésen jelenti Iszlai László felügyelőgondnok, hogy az ünnepet „több okból“ nem tarthatják meg az iskola udvarán. Elkérik tehát a templomot. Az első ünnepet 1842 jun. 26-án tartották a templomban. Nagysolymosi Koncz Gergely iskolai főnök a templom e célra való feldíszítését így írja le: „A helybeli szentegyház virággirlantokkal körözött piacán egy negyedfél öl magasságú, kőszínre festetett jó ízletű, célszerűleg: olaj, cser, borostyán és rózsakoszorúkkal feldíszített kúpú s hasonlólag virágfűzésekkel ellátott alju oszlop állott aranyos betükből

kirakott ezen egyszerű felírással: *A jóltevőknek*. Közepébe ennek egy szőnyegekkel bevont emeletes szónoki hely asztallal ellátva, melyről felváltólag az oskolai ifjúság karéneklései és a helybeli nagytekintetű zenekar (conservatorium) innepélyes hangászatai között rendkívül felesszámu országgyűlési tagok s más rangú díszes hallgatók jelenlétében, előre az oskolai igazgatóság által kijelölt egyének által a következő emlékbeszédek mondattak“. És következnek Berde Áron, Kovácsi Antal és Török Samu beszédei.

Az emlékűnnepélyek ezután elmaradnak 1862-ig. A keresztúri egyházi kör 1861 okt. 30. hozott ülésén szóba került, hogy jó volna Mihály János születése napját legalább 3 évenként egyszer a keresztúri iskola falai között hála-emlékül megünnepelni, hogy ez az ünnepély „tanusítsa egyfelől a nevezett vallásos buzgóságát, másfelől méltányolva hirdesse azt a következő nemzedék előtt is“. A kör a javaslatot felterjeszti a repr. konzisztóriumhoz, mely Nagy Lajost bizza meg „ez ötletből egy a jóltevők emlékezetére megtartandó hála-ünnepély terve“ kidolgozásával. A kör nem tud semmit a 20 évvel ezelőtt Kolozsvárt tartott ünnepélyről, javaslata csak Mihály János emlékezetére szorítkozik, a repr. consistorium azonban általánosítja a tervet.

A javaslat így szól:

1. Hálaünnepély tartassék a jövő 1863. évtől kezdve minden ötödik évben mindhárom iskolánkban egy nagyobb teremben. „A templom a vallásos intentisztelet helye s mint ilyenben csak a legfőbb lényt tiszteljük“. Az ötödik év magyarázata az, hogy így minden tanuló idejére esik egy ünnepély.
2. Az emlékűnnep ideje az áldozócsütörtök utáni szombat. A természet tavaszi pompájából adhat virágokat, az udvar is használható az ünnep helyéül s a pünköstre fiaikat hazavivő szülők is jelen lehetnek.
3. Az asztalon aranykönyv legyen kitéve a jóltevők adományai bejegyzésével.
4. Az előljáróság beléptével kezdődjék „a harmoniás ének“, melynek szövege vonatkozzék az ünnepélyre.
5. Az igazgató rövid megnyitóban az ünnepély fontosságát és célját vázolja.
6. Egy tanuló tartson emlékbeszédet.
7. Egy ifjú saját emlékkölteményét szavalja. Az igazgatóság mindkettőt megvizsgálja előbb.
8. Egy harmoniás ének.
9. Ismertebb íróink, vagy tanáraink közül egy emlékiratot olvasson valamelyik iskolai jóltevőnkről.
10. Az igazgató „egy pár búcsúszava“.
11. „Karének s utána távozás“. Ezt a tervet a Főtanács lényeges változtatás nélkül elfogadta, ezzel a határozattal: „Az E. Főtanács az E. K. T. által felhozott azon indokból, hogy kegyes jóltevőinknek áldott nevei a késő utókor által is kegyeletes emlékezetben tartassanak egyfelől, másfelől

pedig az áldozatkészség és buzgóság élesztessék a jótevők emlékére való ünnepélyeknek mindenekben a tervezett modorral és renddel való megtartását határozattá emeli azon változtatással mindazonáltal, hogy a megtartás idejére nézve a helyi viszonyok tekintetbe veendőek lesznek s azok szerint a szükséghez képest a húsvét és pünköst közt eső szorgalmi időszak alatt bármelyik nap is megtartathatik, meghatározván a Főtanács a maga részéről is, hogy ezen ünnepély teljességgel nem történhetik templomban, csakis az iskola falai közt végrehajtandó".

Ez az a határozat, melynek alapján három középiskolánk a jótevők emlékünnepének megtartását 1863-ban megkezdette s két, illetőleg egy eltérést Kolozsváron és Székelykeresztúron nem tekintve, a mai napig szabályszerűen 5 évenként folytatja. Torda csupán egy ünnepet tartott 1868-ban, midőn Májai István tanár Szindi Jobbágy András emlékezetének áldozott. Az 5 éves ciklustól való első eltérés Kolozsvárt 1892-ben volt (1893 helyett), mikor Suki László halálának 100 éves évfordulója emlékére ültek ünnepet. Innen kezdve aztán az 5 éves ciklus kezdő évét ez időtől számították. A második eltérés 1915-ben volt, mikor Berde születésének 100 éves fordulóját decemberben szándékoztunk ünnepelni, de a háboru okozta helységihiány s a tél hidege miatt az ünnepet 1916-ra halasztottuk. Székelykeresztúron az eltérés 1894-ben volt 1893 helyett, mikor a főhatóság engedélyével az intézet fennállása 100 éves fordulóján az évzáró-ünnep keretében a jótevők emlékezetét is ünnepelték.

Az ünnepélyek a közölt terv szerint tartattak. Helykimelés szempontjából csak azok idejét s a tartott emlékbeszédek szerzőit és tárgyait közlöm.

I. Ünnep 1842 jun. 26-án d. u. 4 órakor a templomban. Beszédet tartottak Berde Áron (cím nélkül), Kovácsi Antal (A hála szavai.), Török Samu (cím nélkül). Közben „felváltólag“ az ifjúság „karéneklései“ és a „helybeli zenekar ünnepélyes hangászatai“.

II. ünnep 1863 május 16-án. Emlékbeszédet tartott Nagy Lajos Suki László elete és alapítványa c.

III. ünnep 1868. jun. 11.-én „az oskola nagytermében“. Emlékbeszéd Buzogány Árontól: Augusztinovics Pál életrajza, tekintettel a lengyel unitáriusok történetére.

IV. ünnep 1873. május 22-én d. e. 11 órakor. Derzsi József pap és tanár: Nagysolymosi Koncz János elete és alapítványai.

V. ünnep 1878. május 30-án Benczédi Gergely: P. Horváth Ferenc emlékezete.

VI. ünnep 1883. jun. 24-én. Kovács János: Richmond Anna elete és jelleme.

VII. ünnep 1888. május 31-én. Mózes András lelkész tanár: Bagoly Sándor élete és alapítványa.

VIII. ünnep 1892. május 8-án. Suki László halálának 100. évfordulója emlékére. Nagy Lajos: Emlékbeszéd Felsőzsuki Suki László felett.

IX. ünnep 1897. május 29-én. Boros György: Vargyasi Daniel Péter főgondnok és családja.

Amint az ünnepi programok áttekintéséből láthatjuk, az életrajzírók korban nem nyulnak vissza egyházunk eredetéig és csak anyagi jótevőinket említik. Hiszen igaz, az ünnepek intézményes rendszeresítésénél elsősorban anyagi jótevőink emlékezetét akarták kultiválni, hogy ezzel híveink áldozókészségét ébresszük és növeljük. Mert egyházunk, intézményeink már több mint 200 esztendőn keresztül kizárólag ebből az áldott forrásból tartották fenn életüket. De az nem zárja el szellemi jótevőink kultuszát. S úgy gondoljuk, hogy jövőben az ünnepélyek rendezésénél nem szabad elfeledkezni szellemi jótevőinkről, nagy püspökeinkről, érdemes fő- és felügyelő gondnokainkról, neves tanárainkról és papjainkról sem, akik nem hagyhattak ugyan anyagi javakat, de szellemük alkotásait és bélyegét rányomták egyházunk életére és intézményeire. S ez annál jogosultabb vélemény, mert már az ünnep létesítésére vonatkozó első javaslat is nemcsak „tettel, hanem szóval” áldozókat is említ.

Ez életrajzok különböző értékűek. Vannak köztük irodalmi értékűek és szerényebb igényűek is. De abban mindnyájan megegyeznek, hogy tárgyuk és hőjük szeretete vezeti a tollat s a szeretet és hála érzelmével rajzolják meg alakjaikat. Meg vagyunk róla győződve, hogy egyháztörténelmünk tanításánál nemcsak a középiskolai, hanem főként a theologiai akadémiai tanulók s a tanító- és tanítónőképző intézeti növendékek valóságoktatásánál nagy sikerrel használhatnának egy olyan kézikönyvet, amely ezeket az emlékbeszédeket foglalná magában. A szórványok gondozásánál és mai napság sokat hangoztatott, de sikerülni nem igen akaró missziós munkánál is igen gyümölcsözően használható vezéerkönyvül szolgálhatna. Talán ez is volt az indító oka annak a határozatnak, amely 1915-ben az ünnepélyeken elmondott emlékbeszédek és elszavalt költemények összegyűjtését és kiadását mondotta ki. Ez az összegyűjtés meg is történt. Kár, hogy a háború s az azzal járó anyagi leromlás a határozat végrehajtását megakadályozta.

Az elmondott beszédek bejegyzésére *Emlékbeszédek Tára* címen könyv nyitattott, melybe 1888-ig be vannak írva. De ekkor megszűnik bejegyzésük. Talán azért, mert az irodalmi ízlés fejlődött s az iskolafőnökök hallgatólagosan bizonyos

kritikát gyakoroltak, mikor az elhangzott beszédeket elfelejtették beírás végett. A költemények közül csak néhány maradt fenn. A többi nem vágyott halhatatlanságra. A fennmaradottak egyike-másika után ítélve, nem nagy kárára az irodalomnak. A megnyitó és bezáró beszédek és életrajzok, ha egyáltalán közre adattak, 1900-ig rendszeren a Keresztény Magvetőben, azután az iskolai értesítők lapjain jelentek meg.

21. fejezet.

Iskolai színelőadások.

Az iskolában kezdettől fogva egészen a 19. század elejéig tartottak színelőadásokat. Ezeknek a daraboknak szerzői gyakran maguk a tanárok, vagy az igazgató voltak. Évközi, vagy évvégi vizsgálatok, az új esztendő üdvözlése, fejedelmek, vagy a kormányzónak a városba való érkezése voltak azok az alkalmak, melyeket ilyen előadások tartására felhasználtak. A darabok tárgya kezdetben rendszerint a bibliából van véve, a korszak végén azonban szóhoz jutnak világi tárgyú dramatizált történetek is. Az előadások kezdetben nemcsak hogy nem tiltja a diákoknak ilyen előadások rendezését, hanem egyenesen támogatja és buzdítja. Például szolgálhatott a jezsuiták iskolája, mely a közönség jóindulatának és érdeklődésének felkeltésére és ébrentartására mások mellett épen a színelőadásokat tekintette egyik leghatásosabb eszköznek. 1580 májusában a kolozsvári országgyűlés után a fejedelem kis fiával, Zsigmonddal a jezsuiták iskolájának megnyitó-ünnepélyére ment s ott a tanulók által bemutatott disputáció és dialógus, meg az iskolai dráma annyira tetszett a hallgatóságnak, „hogy az újhítűek közül sokan beadták fiaikat az iskolába”.¹ A jezsuitáknak ezt a hatásos fogását hamar eltanulták az iskola vezetői. Különbösen ebben a korban az iskolai dráma országszerte mindenütt virágzott. Később a 18. század folyamán e drámák szerzői inkább szeretnek világi tárgyakat feldolgozni. És a konzisztórium tiltani kezdi iskolai drámák előadását. Valószínű, hogy az előadásra járás, sok dolog és előkészület sok idejét vette el az ifjúságnak a tanulástól s ezért a tilalmazás. Iskolai drámák előadásának szokása elterjedt a vidéken is. Sőt arra is van példa, hogy falusi „mesterek” is próbálkoztak ilyenekkel. A Fasc. feljegyzései az 1626. év januárjával kezdődnek. Mindjárt az első napokban, január 28-án (Fasc. I. 47. 50.) feljegyezve

¹ Veress Endre: A kolozsvári Báthori-egyetem története lerombolásáig. Erdélyi Múzeum, 1906.

találjuk, hogy a tanácsnak és a főpapnak az engedélyével a rektor összehívja az ifjúságot, hogy egy színdarab (comoedia) előadásáról tanácskozzanak. Megkezdődnek a próbák, melyekre senkit sem engednek be, sőt az udvarról nyíló ablakokból sem szabadott nézni. Két szobafőnököt megbüntetnek, mert megengedték, hogy némelyek a március 10-én tartott próbát szobájuk ablakából végignézzék. Bethlen Gábor fejedelem március 21-én érkezik Kassáról Kolozsvárra nejével. (Fasc. I. 50.) E napon meghívta az ifjúság a nemességet az előadásra. Huszonkettődikén tartották az előadást a kollégium „palotájában”, a régi refektóriumban, melyen Erdélynek csaknem összes mágnásai és nemesei jelen voltak, de a polgárságot nem bocsátották be. Nem tudjuk — a Fasc. írója nem jegyezte fel — sem a darab címét, sem azt, hogy a fejedelem és neje maga jelen volt-e. Az előadást március 25-én, a fejedelem elutazása napján, a polgárság részére megismételték. Egy német 9 tallért, Filstich Péter 1 frtot küldött. A játszó ifjakat megjutalmazták. A rektor a comedia „histrionak” 20 frtot osztott szét. A város számadáskönyvében III. 24-ről olvassuk: Ex com. Ampl. Sen. kellett adni mester uramnak az comedia meglévén, 5 frtot. Két tanulót, mivel a darab előadásában szerepet nem vállaltak, a rektor parancsára egy hónapra kizártak a közös étkezésből (Fasc. I. 48.). 1627 aug. 21-én (Fasc. I. 61.), a gyermekek előadták Ajaxnak Ulyszessel Achilles fegyvereiről való versengését. Ezután még aznap megkezdődnek a leckék. 1669 április 16-án (Fasc. II. 252.) az igazgató tragediát adatott elő az úr Jézus Krisztus szenvedéséről, ahol majd minden diák és szekundanus szereplő volt s a gyermekek közül is a nagyobbak mind. 1681 dec. 30-án (Fasc. II. 379.) a főnök előadatja a „csecsemőgyilkos” Herodest a poetica classissal a mágnások és polgárok nagy sokasága előtt és tapsai között. 1700 dec. 30-án (Fasc. III. 78.) „a század békés befejezésének öröme” — mondja Kanyaró — mutattak be egy darabot, melyben az oratoriaosztály Krisztus urunk születését adta elő a kormányzó, gróf Bánffy György, neje, veje Wesselényi István, Bánffy Katalin, továbbá nagyszámú nemesség és mindkét vallású papirend jelenlétében. „Az Lengyel András özvegyénél” 1700-ban jelent meg ily cím alatt: Illustrissimi totique Christiano orbi salutissima Domini Nostri Jesu Christi Nativitas. (Iskolai színmű 10 kimenetelben, 4° 4 számozatlan levél). Különböző időkben és alkalmakkor előadták e darabokat: Ajax versengése Ulyszessel, A csecsemőgyilkos Herodes, Krisztus urunk szenvedése, Comoedia de Susanna et Senis. 1672 május 27-től mint a syntactica-osztály praceptorát főnöknek választják Vinczi (Felvinczi) Györgyöt, akit egy botrányos szerelmi históriája

miatt 1673 ápr. 11-én kizártak az iskolából (Fasc. II. 29.), Ez a Felvinczi volt az első magyar színigazgató, aki 1693-ban Lipót császártól kért és kapott színjátszásra engedélyt. Már diák korában megpróbálkozott magyar ritmusu versekkel, melyekkel a kor szokása szerint a hatalmasok kegyét és jóindulatát igyekeztek megszerezni.

1703 dec. 14-én (Fasc. III. 120.) Kapusi Miklós, a szintakszisták kollaboratora, komédiát adatott elé a vizsgálatokon. Sértő kifejezések és célozgatások történhettek benne, mert az ügy a patronusok gyűlése elé kerül, mely alaposan megpirongatta és megbüntette. Mert meg volt neki mondva, hogy generale examenen „semmi alienumokat, intermediumokat, még tisztességeseket is, — melyek eddig szoktak volt gyakoroltatni, cursusába, examenjébe ne elegyítsen” s mégis „produkált aktusában sok emberséges emberek jelenlétiben tisztí s hivatalja ellen cselekedett, az előljárókat illetlen szókkal nevezgetve”. Ezért javulását remélvén, nem büntetik, hanem készítsen „egy szép alázatos deprecatoria oratiót, kövesse meg a patronusokat, scholarchákat, a cétust és kollaboratorból deponáltassék. A mendikánsok pedig keményen megcsapattassanak”. Színdarabok előadása tehát nemcsak dicsőséget, hanem keserűséget is hozott a szereplőknek.

Innen kezdve a század folyamán nincs nyoma, hogy tanulók színdarabokat adtak volna elé. A rekatholizás szenvedései s az állandó mindennapi kenyér hiánya miatt nem volt kedvök komédiát játszani. Mikor aztán a türelmi rendelettel s a válasszabadság visszaállításával derülni kezdett felettünk az ég, a század utolsó tizedében megint találkozunk iskolai drámai előadásokkal.

1790 jun. 30-án (Fasc. VII. 35.) d. u. 4 órakor az auditoriumban az oratorok előadják az összes nézők tapsai és tetszése mellett, kik között más vallású mágnások és polgárok is sokan voltak, először *Bigilae* c. tragédiát, t. i. hogy akarta őt Attila megölni; azután pedig egy *Libri venales* c. vigjátékot. A főnök ez esemény bejegyzése után hozzáteszi: Nálunk eddig nem volt szokásban vigjátékot előadni. Erre a jegyzésre egy más kéz (ha nem csalódom: Körmöczié) ezt az észrevételt teszi: „Sőt igen gyakran adtak elé, aztán megtiltották, de megint újra kezdték. Vide Fasc. I., II., IV.”

1797 jun. 30-án (Fasc. VII. 422.) a nyári szünet kiadása napján d. u. a kollégium udvarán épített színben, előbeszéd után előadták *Visszanyert fiu* c. drámát s *Váratlan vendég* c. vigjátékot minden rendű nagy közönség jelenlétében. Ugyane napon jegyzi fel, hogy a mult iskolai évben, ugyane napon (1796 jun. 30.) A *nemeslelkű testvér-áruló* c. drámát adták elé.

1807 jun. 11-én a secundania tagjai kérik az engedélyt a konzisztóriumtól, hogy a hó végén tartandó generale examen után egy *erkölcsi játékot* adhassanak elé. Az engedélyt nem kapják meg. Ezután nem kaptam erre vonatkozó adatokat. Valószínűnek látszik Körmöczinek az a megjegyzése, hogy színi játékok egy időben el voltak tiltva. Rendelkezést erre nézve nem kaptam. De az a körülmény, hogy a 18. század elejétől utolsó tizedéig nem találunk feljegyzéseket, erre látszik mutatni.

1827 jul. 11-én Bágyonban tartott zsinatnak az iskolára vonatkozó határozatai között van egy, amely „theatromi darabok előadásába elegyedést” mindenképen eltiltja. Az a jelentés került ugyanis a zsinat elé, hogy tordai és kolozsvári diákok Tordán színdarabot adtak elé. Ezt kötelessége az igazgatónak „semmi szín és tekintet alatt meg nem engedni a diákoknak”. (Fasc. X. 642.)

Ezután nem találunk feljegyzéseket iskolai színi előadásokról.

22. fejezet.

Könyvnyomdák.

A kollégium történetét írván meg kell emlékeznünk, ha csak röviden is, azokról a könyvnyomdákról, melyek a kollégium szellemi életének érdekeit szolgálták. A részletek iránt érdeklődőket Simén (Ker. Magvető, 1877) és Boros (U. o. 1885) cikkeihez, valamint Ferenczi Zoltán (A kolozsvári nyomdászat története, Kolozsvár, 1896) c. könyvéhez utasítjuk.

Az unitárius egyháznak idők folyamán öt nyomdája volt, de csak négyet használtak. Ezek: a gyulafehérvári királyi nyomda 1566—1570-ig; a Heltai nyomdája 1550—1660-ig; Abrudbányán Székesfehérvári Kárádi Pálé 1569-ben és a kolozsvári eklézsiáé 1696—1716-ig.

A gyulafehérvárit maga János Zsigmond állította fel saját költségén az unitárius gondolat terjesztésére. Első felügyelője Hoffhalter Rafael volt; 1568 tavaszán bekövetkezett halála után özvegye, azután a fejedelem megbízása alapján Vagner Gergely ottani tanító lett a felügyelője. Három év alatt 22 önálló mű jelent meg a tudós világ részére latinul, a magyarok számára magyarul. A Heltaié a nyolcadik nyomda magyar területen. E nyomdájában 252 mű jelent meg. 1561 dec. 28-án a városi közgyűlés végzést hozott egy papirosmalom építésére, ami lendületet adott az irodalomnak a hitviták által a nyomda révén. Rendkívül lelkes munka fejlődik ki, amely nemcsak a reformációt, hanem a magyar nyelv és irodalom ügyeit is szolgálta. Heltai pap, író, nyomdatulajdonos és kiadó volt 30 éven át.

Maga 16 évet fordított a magyar írói nyelv elsajátítására. Fiát a nyomdászatban utódjává nevelte. Halála után (1574) fia, özvegye s egyik unokájának férje szolgálták a magyar nemzet és irodalom ügyét s a nyomdát európai hírűvé tették. A nyomda a Főtérről az Óvárba vezető út jobb sarkán levő házában volt. Jakab Elek szerint ő „a magyar irodalom megalapítója”. 1550—79 között ő és Dávid Ferenc a kolozsvári és gyulafehérvári nyomdák éltető lelke. Ez idő alatt „az összes magyar- és erdélyországi nyomdák együtt mutatnak fel annyi művet, mint Kolozsvár”. (Kolozsvár tört. 2. 276.) Szabó Károly szerint „alapítójának, Heltainak dicsősége egy fénysugárral gazdagabbá teszi Kolozsvár szép multját”... A Heltai törekvése és munkássága által kijelölt irány mintegy szellemi útmutatásul szolgál a városnak, hogy multjához híven a jövőben is a nemzeti műveltség és tudományosság egyik életerős középpontja legyen”. Ferenczi Zoltán szerint Heltai működése „örök emlékezetre méltó irodalmunk és művelődésünk történetében”. Heltai felesége 1582-ben meghalt, de a nyomda 1585-ig viselte nevét. 1586-ban az ifjú Heltai nevére ment át. 1587-től 1596-ig nincs rajta a könyveken a Heltai név, minek oka az lehet, hogy vagy bérlők birták, vagy ifj. Heltai nőtestvérei. Rákóczi az unitáriusok tervszerű elnyomásával együtt készítette az utat, hogy a nyomda az unitáriusok befolyása alól a reformátusok kezébe menjen át. 1635 jun. 15-én levelet intéz a kolozsvári tanácshoz, melyben parancsolta, hogy amely betűöntéshez való matrixok ott volnának, küldje hozzá Gyulafehérvárra, hogy akik arra valók lesznek, betüket öntethessen benne és annak utána ismét megküldhesse nekik. A nyomda 1584-ben Gáspár nevű fiára szállt, aki Kolozsvár szenátora s birája volt. Ennek halála után Lang Tamásra, id. Heltai Anna leánya férjére szállt. 1621 óta H. Anna nevén van a nyomda, aki akkor — úgy látszik — már özvegy volt. Utána vejére, Szőrös Mátyásra szállt, ki szenátor volt s 1637-ben halt meg. Két fia örökölte a nyomdát: Mátyás, a kolozsvári szász unitáriusok papja és András. Utánuk egyikük fia, János. Ezután Lang Tamás fia, Lang András tulajdonába ment át, ki 1644-ben a református vallásra tért. A nyomtató Abrugi György. Az utolsó kiadvány 1660-ból való. Jakab Elek szerint Lang áttérésével a nyomda is a reformátusokra szállt. Ferenczi szerint ez az állítás nem helyes. Mert 1660—69 között kolozsvári nyomtatványt nem ismerünk. Bod Péternek van igaza, aki azt mondja, hogy az évek folyamán használhatatlanná lett, az örökösök új betüket nem vettek s így a nyomda működése lassanként magától megszűnt. Ugyanezt mondja Székely Sándor is (115., 163. l.), hogy a betük 1660 után részint elkoptak, részint elpusztultak.

Báthori István keze a sajtóra is ránehezült. 1571. szept. 17-i rendeletével behozta a cenzurát. Ez a rendelet a speieri birodalmi végzés és Miksa császár hasonló tárgyú rendeletének visszhangja, a szellem, a szabadgondolkodás békjóba verése, mellyel a hitvitákat elnémitotta s a besúgást és kémkedést meghonosította. Heltai most már csak szépirodalmi, rituális és történelmi műveket adhatott ki. Dávid Ferencnek e korból egyetlen vallásos könyve: Isteni dicséretes, imádságos és vigasztaló énekek. Sommernek Károlyi művére írt cáfolata e miatt csak 10 év múlva s csak külföldön jelenhetett meg. Báthori Kristóf (1576—81) alatt a sajtó működése még szűkebb térre szorult. Dávid Ferencnek most már nemcsak állását, hanem életét is kellett féltetnie. „Ránézve a sajtó már rég nem létezett“. De paptársai s néhány tanítványa (Bogáti, Szakmári István, Enyedi) a költészet és szépirodalom terén dolgoztak. 1576—79. végéig özvegye nyomdájában 20 magyar mű jelent meg. 1581-től 1588-ig a jezsuitáknak is volt nyomdájuk Kolozsvárt (Kolozsvár tört. 2. 342.). Basta, Mihály vajda alatt a sajtó alig adott magáról életjelt. Bethlen Gábor alatt a nyomda és irodalom némi haladást, az iskola és a ref. egyház erővel teljes fejlődést és nagy lendületet mutat. A sajtó termékei ez időben: Enyedi latin műve (Explicationes) Torockai püspök által magyarra fordítva, Igen szép históriája, Ájtatos isteni dicséretes c. ismeretlen szerzőjű énekeskönyv, Várfalvi Kósa János kátéja, Imádságos könyvecskéje (R. M. K. 531.). Makai János De matrimonio tractatusa (R. M. K. II. 417.), Kis ketechesise (R. M. K. II. 403.), Radecius beszédje Kornis Judit felett, mellékelve Varsolci dicsverse és ref. írók művei.

Innen kezdve a két Rákóczi alatt a sajtó hanyatlott. II. Rákóczi alatt 14 éven át csak 4 magyar s 3 latin mű jelent meg Kolozsvárt; a 4 magyar mű közül 2 szerzője református, 2-é unitárius. 1661-től a sajtó és irodalmi munkásság egy időre megszűnt. Ez évben a városra német helyőrség jött, 1664 elejéig ostromállapot volt. Ezalatt könyvet nem nyomattak. Ezután a fejedelem nem engedte, hogy református nyomdák nekünk dolgozzanak. Nekünk pedig már nem volt nyomdánk. Ugyanakkor a református sajtó nagy lendületnek indul s nemsokára a virágzás korát éri el. 1669-ben kezdi meg működését a Szenci Kertész Ábrahám nyomdája, ki a törökök elől 1660-ban Nagyváradról Kolozsvárra, innen 1662-ben Szebenbe költözött. 1667-ben meghalt örökösök nélkül s nyomdája a kincstárra szállott. A fejedelem a reformátusoknak adta és Kolozsvárra tette át. 1672. évi adománylevelével az enyedi és kolozsvári ref. kolégiumoknak ajándékozta. 1673-ban egyesítette vele a gyulafehérvári fejedelmi nyomdát, mely szintén Kolozsvárra költözött

át. Ez idő óta a reformátusok élénk irodalmi munkássághoz fognak s könyvek egész sora jelenik meg évről-évre. Ez időbeli vitázó irodalom célja: távol- és alárendeltségben tartani a római katolikusokat, egészen legyőzni az unitáriusokat. Alapos tudású, hivatásuk magaslatán álló hittudósaik vannak: Komáromi Csipkés György, Czeglédi István, Portsalmi András, Pósházi János, Szathmár-Némethi Mihály, Tolnai Mihály. Es tudósaik: Comenius Ámos János, Pápai Páriz Ferenc, Tofeus Mihály. Apafi alatt 3 polemikus irat jelent meg az unitarizmus ellen 3 erdélyi szerzőtől (Pokoly 2. 276.), de nem a régi szenvedélyes hangú írások. Hangjuk szelíd, modoruk síma, „nyilván mutatják az idők változását. Szinte bocsánatot kérnek az unitáriusoktól, — mondja Pokoly — amiért velök ellentétes nézetten vannak s álláspontjukat bírálni, boncolgatni merészlik“. Az unitarizmus már nem félelmetes ellenség, nem versenytárs, hanem a jövő küzdelmekben fegyverbarát.

Hogy hogyan jutottunk ebbe a lesajnált, szellemileg alacsonyabb helyzetbe, elbeszéljük az Első rész 5—8. fejezeteiben.

Hogy a fejedelemnek volt tilalma, azt igazolják a Lipót oklevele 1. és 2. pontjai felett a római katolikusok és más három hitfelekezet közt 1692 május—junius hónapban Kolozsvárt lefolyt tanácskozások és egyezkedések. Mikor az országos bizottság tagjai között az egyesség létrejött, a bizottság unitárius tagjai Almási püspök figyelmeztetésére előterjesztették, hogy „az unitárius hitvallásnak nem volt a többiekkel egyenlően szabad gyakorlása annyiban, hogy vallásuk gyarapodására, a híveknek abban megerősítésére szükséges írásokat, kisdedeknek való katechesiseket és templomi énekeket kinyomatni nem volt szabad, melynél hogy semmisen lehet nagyobb út a válásfelekezet megapadására, akárki megítélheti. Illendő tehát, hogyha a r. katolikusok a magok vallása szabad gyakorlása akadályait elhárítatni s dolgaikat az unió szerinti egyarányúságra hozni igyekeznek, az unitáriusok ily terhes sérelme is orvosoltassék. Legyen szabad nekik is, mint a más három vallásbelieknek, a magok hitcikkeik szerint való írásokat kinyomatni. Bánffy György kormányzó, Bethlen Gergely, Elek és Miklós, Frank Bálint és Szabó Krisztián aláírásával 1792. jun. 24-én ilyen választ adtak: „Anno 1692. die 24. Iunii az unitárius atyafiaknak ő kegyelmeknek Kolozsvárt 17-ma praesentis M. et Anni exhibeált Instantiájokban specificált scrupulussaira való választételek és assecuratiojok az ide alább megírt személyeknek: „A typographiát senki ő kegyelmektől meg nem tiltotta. Miért kéri s miért nem élnek vele? Mi arra is szabadságot adunk, hogy nyommattassanak, valamikor akarnak vallásukhoz tartozó könyveket és írásokat akármelyik erdélyi

typographiában is, mint a többi vallásúak és be is hozathas-
sanak“. Ez volt a kormánytanács alkotmányos engedélye.

Erre az unitárius tagok (Sárosi János, Joó Mihály és id. Horváth Ferenc) ujabban folyamodtak a teljes bizottsághoz, amely 1693 szept. 25-én kedvezően válaszolt e szavakkal: „A typographia aránt a tavalyi assecuratiónk mellett maradunk és leszen a mi typographusunknak (t. i. a reformátusokénak) intimatioja, hogy ő kegyelmeknek is nyomtasson, úgy szintén, mint más religióknak, amikor lehet. Mindazáltal ő kegyelmek is jól megvigyázzák: olyan könyveket nyomtassanak, hogy se magoknak, se a nyomtatóknak búsulást ne szerezzenek vele“.

Hogy áll ezek után a könyvnyomtatás tilalmának az ügye? Az unitárius bizottmányi tagok állították, hogy nekik „katekheziseket és templomi énekeket kinyomtatni nem volt szabad“. Ezzel szemben a kormányzótanács válaszában olvassuk, hogy a tipografiát tőlünk senki meg nem tiltotta, de egyben utasítja a református nyomdászt, hogy, mikor lehet, nekünk is nyomtasson. Ha a nyomdászt erre utasítani kellett, akkor bizonyos, hogy azelőtt ellenkező értelmű utasítása volt, amit különben adatok is bizonyítanak. Az 1638. évi dézsi országgyűlés sub poena notae infidelitatis megtiltotta unitárius konfessziók kinyomtatását és kibocsátását a fejedelem tudta nélkül. Mióta a Heltai-féle nyomda megszűnt, azóta az irodalmi munkásság is csaknem teljesen szünetel. Egyetlen nyomtatott halotti beszéd, Szent-Iváni Márkos Dánielé Baumgarth felett ismeretes e korból. 1670 febr. 17-én a fejedelem a gyulafehérvári országgyűlésen felszólította Konc Boldizsár püspököt, hogy hitcikkeinket a dézsi egyesség alapján állítsa össze és mutassa be. Az összeállítás megtörtént, a dicsőszentmártoni zsinat helybehagyta. Kövendi Mihály háromszéki esperestől elküldötték a fejedelmi udvarba. Sokáig várták hiába a választ. Végre a decemberi országgyűléstől kértek engedélyt a kinyomtatására. Engedély helyett ezt a választ kapták: „Többet kellene ahoz adni, a dologhoz mélyebben is nyulni, ha ki kellene nyomtatni“. Ezzel a kinyomtatás lehetetlenné vált. Tehát szószerint igaz, hogy kátékat kinyomtatni nem volt szabad. Kéziratokból tanították az ifjúságot, vagy nagy titokban a nyomtatás ideje és helye elhallgatásával újra kinyomatták s az új kiadást a régibb és szabad idők példányai gyanánt tüntették fel. Amint Jánosfalvi Sándor István unitárius pap állítja, hogy Konc nagy kátéját Apafi alatt a tilalom ellenére titokban kinyomatták s az 1689. évi dicsőszentmártoni zsinaton árulták. Ferenczi Zoltán (A kolozsvári nyomdászat története 70—73. l.) állítja, hogy az unitáriusoknak nyomdafelállítása a vallásegyenlőség következtében nem volt megtiltva. — amit senki sem állított — de ő is

megengedi, hogy a fejedelem „legfeljebb“ azt nem akarta, hogy az állami nyomda adja ki műveiket.

Ezek után tisztán áll előttünk az a tény, hogy a vallás-egyenlőség még elvileg sem állott fenn a dézsi egyesség óta; gyakorlatilag még kevésbé, mert az unitáriusok — nem lévén nyomdájuk — meg voltak fosztva hitelveik nyomda útján való terjesztésének és az ifjúság lelkébe ültetésének lehetőségétől.

Ezután minden erejüket nyomda szerzésére és felállítására fordították. Minthogy az eklézsia nem tudta a nagy költséget fedezni, 1696 jan. 18. kolozsi Főtanács a nyomda számára minden körben gyűjtést rendelt el. A következő szentgerlicei zsinaton az esperesek útján begyűlt 256 frt; abrudbányai nemes Fodor József özvegye, később Sebesi Béniné, Dobra vidéki román származású, de unitáriussá lett úrnő, Szörös Erzsébet 192 vert aranyat (504 mfrt) adott, felét a nyomdára, felét az iskolának. De ez nem volt elég. Az eklézsiának néhány ezer frt kölcsönt kellett felvenni. Ez összeget Lengyel András özvegye adta. Férje Kmita András volt, lengyel eredetű unitárius ember s neje innen magyarosította nevét. Lengyelné neve Wilhelm Krisztina, leánya volt Wilhelm Mártonnak, II. Kázmér és III. Zsigmond lengyel királyok udvari orvosának. Özvegy anyjával a háborus idők miatt költözött Kolozsvárra, hol mint Kmita András neje 1690-ig s később mint özvegy 1704 jun. 14-ig élt. Az eklézsia a nyomdát a kölcsön után zálogképen hagyta kezén s innen a megjelölés „Lengyel András özvegyénél“. A nyomdát Danzig városából 6—7000 frton vették s 1696 febr. 6-án érkezett meg s Jakab E. szerint a főtéri templom sekrestyéjében helyezték el. Mikor 1716-ban a templomot elfoglalták, egyéb javakkal együtt a nyomdát is elvették. Később azonban vissza kellett hogy kapják, mert 1737-ben a reformátusok vették meg a betűket.

Ezután hozzákezdettek vallásos, énekes és imádságos könyvek kinyomtatásához. Zsoltáros könyvük előszavában olvassuk: „Az időnek mostohasága volt oka a mi társaságunknak elfelejthetetlen nagy kárával, hogy a hívek szent éneklő könyvek ritkasága miatt keresztény tisztjüket nem gyakorolhatták“. Ez időben a reformátusoknál Tóthfalusi Kis Miklós nyomdája működött. I. Lipót alatt a nyomdák a változott viszonyokhoz alkalmazkodva elég jelentékeny munkásságot folytattak. Nálunk írók Kissolyosi Koncz Boldizsár püspök, Horváth Ferenc, Kósa János, Keresztúri Sámuel. Unitárius mű jelent 1691-től 1705-ig 13, 11 vallásos-, énekes- és imakönyv, 1 halotti, 1 hittani mű, 7 első, 6 ismételt kiadás, egész működése alatt 24 mű. A kollégiumi ifjúság *A hűség és ártatlanság kitündöklő tiszta napfénye* c. verssel üdvözölte Sárosi Jánost Bécsből

való hazaérkezése alkalmából 1703-ban (R. M. K. II, 2157.). I. József alatt hanyatlik a sajtó, iskola és szószék. Ezután működésének nincs nyoma. E korszakhoz csak Basta és a II. Rákóczi—Rédei—Barcsai—Kemény fejedelmek boldogtalan korszakának szegényes irodalma hasonlítható. III. Károly (1712—40.) alatt a sajtó nagymértékű visszaesést mutat. Kolozsvárt két nyomda van, egyik a jezsuitáké, másik a reformátusoké. Behozatott a könyvvizsgálat, mely ólomsúllyal nehezedett a szellemre és a sajtóra. A király elrendelte, hogy királyi engedély nélkül ezután senki nyomdát ne tarthasson s a mostani tulajdonosokról örökösöikre át ne szállhasson. 1774-ben a királyné elrendelte, hogy a jezsuiták nyomdája, melyet tőlünk vettek el, a katolikusoknak adassék el. 1776-ban a könyvvizsgálatot a kalendáriumokra is kiterjesztették. Károly alatt unitárius írótól egyetlen könyv sem jelent meg. Mária Terézia alatt még imád-ságos- és énekeskönyveinket sem nyomtathattuk ki, mi „hanyatlásunk egyik főoka volt”. Az unitáriusoknak, mindenükből kifosztatván, mikor a mindennapi száraz és sovány falat kenyérért kellett fáradozniok, tudományos foglalkozásra sem kedvük, sem idejük nem volt. S mégis ez időben indul Szent-Ábraháminak csodálatraméltó tudományos munkássága, amely az akkori tudomány minden ágára kiterjed, de könyvei mind kéziratban maradtak.

II. József egyenes engedelme alapján hitrendszerünket 1786-ban végre kinyomtathattuk. Az 1791/93. évi kolozsvári országgyűlés aztán megengedte a vallásos könyvek szabad nyomtatását. Erre következett nálunk egy nyomda felállítása iránt való törekvés, melynek első nyomai az 1796. évre vezetnek vissza. Ez évben jelentkezik valaki, nincs megnevezve, hogy kész a kollégium számára nyomdát állítani. További adatokat erre nézve nem találtam.

1812-ik évben Káli Nagy Miklós egy beszerzendő nyomda költségeire 500 rfrtot ígért. Az 1813. évi téli Főtanácson Kozma Gergely szentgericei pap javaslatot tesz a nyomda felállítása iránt, melyet a marosköri parciális már el is fogadott. A javaslatot közlik a körökkel véleményezés végett. Közben gyűltek az adományok erre a célra s 1814-ben Döbrentei Gábortól 1230 rfrton megvették a 6 mázsa 48 fontot tevő betűket és berakták a kollégiumba a földszinten egy kis szobába. Az 1815. évi jan. 8-iki főkonzisztórium helybenhagyja a nyomda tárgyában a guberniumhoz küldendő kérelmet. A gubernium válasza (ápr. 23.) ez volt: 1773. évi királyi dekrétum tiltja, hogy új nyomdát az udvar híre nélkül felállítani nem szabad; hogy az unitárius vallásközönségnek akkor nyomdája lett volna, nem igazolja, tehát tartsa magát a dekrétumhoz. A végzés a

királyi dekrétum kikérését határozta, ami kiadatván, május 20-án a repr. konzisztórium azt válaszolja, hogy ez a tilalom magánosokra vonatkozik, nekünk régen is voltak nyomdáink, mint a többi religioknak. Az 1816. évi téli Főtanács az ügyet az iratokkal együtt felküldeni rendeli. Az 1817. évi Főtanács megállapítja, hogy régi jogunkat sem törvény, sem rendelet meg nem erősítette, a gubernium határozata tehát sérelmes és határozza, hogy e sérelem terjesztessék a király elé és a püspök menjen Bécsbe mind e, mind más sérelmeink előterjesztése végett. A püspök — valószínűen közben történt szerencsétlen esése következtében — nem ment fel. Az udvar 1818-ban megtagadta az engedélyt s ezért 1819-ben eladták a nyomdát Török István nyomdásznak azon az áron, ahogy azt vették. A nyomda szerzése érdekében való törekvés azonban nem mult el, csak eltolódott. Az 1848 jun. 18-iki Főtanácsban jelentette az E. K. Tanács, hogy a mostani körülmények közt nyomda felállítására csak 2000 frt értékű birtok lekötése szükséges. Brassai ennek a maga költségén való felállítására s kezelésére szóval ígérkezett s így üdvös lenne egyházi közönségünknek egy nyomda létesítése. A javaslatot a Főtanács elvben elfogadta s a konzisztóriumot megbizta a Brassaival való egyezkedéssel. A szabadságharc és az azután következett politikai változások levették a kérdést napirendről. De nem véglegesen. Az új század kezdetétől ismételten felmerült és tárgyaltatott egy nyomda felállításának gondolata, de a közgazdasági és nyomdaipari viszonyok gyökeres megváltoztatása miatt mind a mai napig nem valósulhatott meg.

23. fejezet.

A könyvtár.

A könyvtár létesítését már Dávid Ferenc kezdette meg. Állományát tették a hazai sajtó termékei, a lengyel unitáriusok kiadványai és a külföldi akadémiták által vásárolt könyvek. Az eklézsiának is volt könyvtára, mit a piaci templom sekrestyéjébe helyeztek el. Mikor Basta a templomot és iskolát elvette, „a könyvtárat feldulatta és megégettette”. Ezután új könyvtárat létesítettek mind az iskolában, mind az eklézsiában, — Simén szerint — de az 1655, 1689 és 1697. évi tűzvészek alkalmával megsemmisültek. Az első közé tartoznak, akik a könyvtárnak könyveket hagyományoznak, ifj. Stegmann Joachim 1678-ban és Koncz Boldizsár püspök 1683-ban.¹ Rajner Márton

¹ Ker. Magvető, 1897. 27. l. Jakab E.: Kolozsvár tört. II. 422.

és Csanádi István kuratorok 1688—1698. évi számadása szerint több könyvet vettek az eklézsiának. Mikor az óvári iskolából kiköltöztek, a könyvtárt a piaci templom sekrestyéjébe helyezték el az eklézsia könyvtára mellé. A piaci iskola felépítése után is ott maradtak. De az iskola egy új, külön könyvtárra kezdett gyűjteni a 18. század elején. E könyvtár alapját Bányai István szenior adományára vetette meg, (Fasc. III. 72.) kinek emlékezetét a történetírás így örökítette meg: „összeszámláltuk és jegyzékbe írtuk azokat a könyveket, melyeket Bányai István úr, hajdan iskolánk szeniora, még életében végrendeletben cétusunknak adományozott, melyeket iskolánkba átvittünk és könyvtárt alapítottunk, ami talán minden emlékezet óta nem volt iskolánknak“. Aztán hozzáteszi: „Ezek címeit ide írom“. Helyet hagyott neki, de elfelejtette, vagy elhanyagolta bevezetni. 1700 szept. 29-én pedig (Fasc. III. 74.) ezt jegyzi fel: a cétus azon könyveit, melyeket eddig a szeniorok szobájukban tartottak, átadtam a cétus többi könyvei prokurátorának, hogy azok is ott legyenek a cétus azon könyvtárában“. Ezek címeit feljegyzi, így: Arishoteles könyvei 5 kötet, Calepinus 5 kt, Calepinus 1 ktben, latin biblia folioban, másik biblia 2 ktben, magyar új testamentum, arithmetica, Enyedi és egy írott beszédeket tartalmazó könyv.

Az iskola és eklézsia könyvtára a legbecsesebb vallási és polemikus könyveket és kéziratokat foglalta magában: 1. A gyulafehérvári nyomdában 1567—1569-ben megjelent műveket. 2. A Heltai Gáspár nyomdájában 1545—1660-ban megjelent munkákat. 3. Az erdélyi unitáriusok 16. és 17. századbéli íróinak és ellenfeleinek írásait. 4. A lengyel-, németországi, belgiumi unitáriusoknak ide megküldött műveit. 5. A hollandiak műveit, valamint a Bibliotheca Fratrum Polonorum-ot. 6. A Lengyelországból 1660-ban kiűzött s Erdélybe menekült unitáriusok által magukkal hozott munkák egy részét. 7. Az unitárius eklézsia és Kmita Andrásné által közösen állított nyomda kiadványait 1696—1716. közti időből. 8. Az egyházi atyák, középkori írók s reformátusok munkáit.

A templom elvétele után a könyvtárt kihordatták a cinterembe. Mártonfi püspök külön választatta a reformáció előtt megjelent műveket, szekerekre rakatta és elvitette. A reformáció után nyomottakat s a kéziratokat rakásra hordatta és elégettette. Három napig égett, füstölgött a sok becses könyv és kézirat. Egy néhányat szemszúrásból meghagyott. Ehez a pusztuláshoz járult még az is, hogy elleneink az unitárius könyveket összeszedték s elégették, aztán az, hogy vallási könyveinket hosszú ideig nem lévén szabad kinyomatni, mikor a régi példányok elfogytak, meg is semmisültek. A piaci iskola

elvétele után a Huszár-házban egy szobát könyvtárhelyiséggé alakítottak s a visszaadott könyveket ide helyezték el. Pálfi Zsigmond püspök 1737-ben minden könyvét az iskolának hagyományozza (Fasc. IV. 579.), mindeniket sajátkezűleg aláírva. A thekarius bevezeti a könyveket a katalogusba. Egyik rokon egy néhány könyvet kivesz, a cétus az ügyet a városi tanács elé terjeszti, amely 1738 jun. 23-án a könyveket nekünk ítéli (Fasc. IV. 599.). Kmita János és Szentmártoni József (1755 jul. 26.) könyveiket az iskolának ajándékozzák. Tordátfalvi György esperes 1777 május 5-én szintén. Most már a Főtanács figyelme is e fontos ügyre fordul. Az 1781. évi Főtanács 6. jk. pont alatt kimondja, hogy azon professzorok és papok, akik közkölségen teszik meg akadémiái expediciojokat, közkölségen vásárolt könyveik lajstromát kötelesek a Főtanácsnak beadni, hogyha oly utódok nélkül halnának meg, kik cum emolumento communitatis azokat nem használhatnák, ezen könyvek itteni kollégiumunk könyvtárának nevelésére fordíttassanak. Ez időtájban kelt az a határozat is, hogyha valamely tanuló a theologiai tudományok tanulása alatt az iskolában meghal, könyveiből egyet a főnök és a primarius diákok válasszanak ki a könyvtár számára. 1791-ben Suki László ritkabeccsű könyvtárát hagyta az iskolának. Mikor 1806-ban az új iskola építését bevégezték, a könyvtárt egy földszinti szobába helyezték, melyben Sukinak emlékoszlopot emeltek s mely az E. K. Tanács tanácskozó terméül szolgált. A kolozsvári eklézsia 1800—1810 között összes könyveit, id. Kozma János mintegy 200 darabot az iskolának adott. Ez adományok megint felkeltették a Főtanács érdeklődését a könyvtár iránt. Az 1815. évi Főtanács, látván, hogy az 1781. évi határozat nincs végrehajtva, megújította a külföldi akadémitákra vonatkozó határozatot, kimondván, hogy a „határozat okvetlenül megtartassék oly hozzátétellel, hogy akadémián járt afiai akár vásároltak könyvet, akár nem, tartozzanak mégis tékánkban nem létező nevezetes darabokat kinevezni és sajátkezűleg a téka lajstromába a professoratus jelenlétében beírni oly formán, hogy halálakor ama könyvek oda bététesenek, melyek bétételéről rektor afia gondoskodni köteles legyen“. Később a meghalt papokra és mesterekre kiterjesztetett ez olyformán, hogy az esperesek két jónak talált könyvet a könyvek közül kiválasztanak s azokat a kollégium könyvtárába beadják. Az 1823. évi kolozsvári Főtanács ezt úgy módosította, hogy minden ilyen könyvet Kolozsvárra küldjenek; itt a duplumokat válasszák ki s küldjék a tordai és keresztúri iskolák könyvtárának.

Az 1815. évi Főtanácson (jan. 7. 75. jk. p.) Simén Elek pro fundo bibliothecae 2000 mfrtot ad, melyen idegen nyelven

írt könyvek veendőik, mert minden kijövő magyar könyvet maga az alapító megvesz. Az 1827. évi Főtanács (4. jk. p.) megállapítja: nem helyes, hogy a könyvtárt diák kezeli. T. i. sok könyv veszett el. A könyvtárból kivették papok, mesterek s maguknál felejtették. Ezért Sylvester ajánlkozik a kezelésre úgy, hogy hetenként egyszer (szerdán) legyen könyvkiadás és beadás, előbb azonban vétessenek lajstromba.

Az 1832. évi nyárádszentlászlói zsinat (13. jk. p.) arról értesül, hogy a könyvtárt a felügyelők által többrendbeli károsodás érte. Kinevezték Augusztinovicst, Sala Mihályt és Eleket, Farkas Sándort, Pataki Józsefet és Kelemen Lajost, hogy a könyveket szedjék rendbe, kasszáját hozzák tisztába s adják át egyik fiatalabb professzornak. Filep József ajánlkozik, hogy a „könyvtár administrálására szolgáló rendszert” megkészíti s beterjeszti még e zsinat elé. Az 1834. évi Főtanácson (7. jk. p.) szóba került, hogy a könyvtári szoba „célaránytalan, dísz- és commoditas nélküli”. A rektort utasították, hogy a könyvek elhelyezésére egy alkalmasabb szobát hagyjon üresen. Ugyanekkor bizottságot küldenek ki, hogy a könyvtárt Székely Sándornak átadja s minthogy nemcsak közelebb, hanem régebben is veszték el könyvek, nézzen utána, rebonificáltattak-e akár in natura, akár pénzben. A szükséges gondosság könyvek szerzésére és összegyűjtésére tehát megvolt, de nem volt meg a hozzáértés és sokszor a lelkiismeretes hűség. Sok könyv veszett el a kezük alatt. 1837. ápr. 6-án az E. K. Tanács ezeken a szomorú tapasztalatokon okulva határozatot hoz, hogy a könyvtár szakok szerint rendeztessék s a könyvtárnok többé nem deák, hanem tanár legyen. Az akadémitákra vonatkozó kötelezettséget az 1839. évi ápr. 12. Főtanács eltörölte és a könyvadást önkéntesre változtatta. De a gyarapodás nem szűnt meg, sőt újabb adományok és hagyományok által a könyvtár állománya annyira növekedett, hogy 1855-ben nagyobb helyiségről kellett gondoskodni. Átköltöztették tehát az első emelet három szobájába a nagy auditórium mellett, amihez 1869-ben még egy negyedik szobát is csatoltak a második emeleten, ahová egy csigalépcső vezetett fel.

A könyvtárnak az a része, amely az adományokból gyűlt össze, az ú. n. régi könyvtár. Ez 1837 után öt nagyobb adománnyal nagy mértékben gyarapodott. Augusztinovics Pál 1837 okt. 1-én 660 darabból álló könyvtárát hagyta az iskolának, aztán 5000 frtot a könyvtár és a fizikai szertár gyarapítására. Bölöni Farkas Sándor 1841 aug. 22-én és 1842 febr. 2. végrendeletében könyvtárát, térképeit, Amerikából hozott emlékeit, kéziratgyűjteményét, valamint a gyarapítására 2000 frt tőkét. Könyvtára akkor 494 mű 961 kötetben. Homoródszentmártoni

Gedő József 1849 jan. 20-án 5145 kötetet és 404 drb térképet. Irodalmunk Bessenyeitől kezdve csaknem teljes. Ez a könyvtár 1852-ben került be s egész külön szobát kapott. Brassai könyvtárát 1842-ben adta át s élete végéig gyarapította. Nagyajtai Kovács István 1869 szept. 5-én kelt végrendeletében 2957 darabból álló könyvtárát s ritka kéziratgyűjteményét adta a kollégiumnak. Könyvtárának igen becses része az egyházunk történetére vonatkozó gyűjteménye, Dávid Ferenc, Heltai, Enyedi munkái, régi énekes-könyveink és confessióink és Kolozsvár összeírása 1453-ból. Könyvtárunk másik becses része az ú. n. *vegyes-könyvtár*, amely Kozma Gergely, Uzoni Gábor, Mosel Antal, Kaáli Nagy Elek, Pákei Lajos, Gyergyai Ferenc, Buzogány Áron, Kriza János, Mikó Lőrinc, Nagy Mózes, Simén Domokos s a M. Tud. Akadémia adományaiból keletkezett. Ez 1877-ben Simén kimutatása szerint 6379 kötetből állott. Angol és amerikai hitrokonaink adományaiból létesült az ú. n. *Angol könyvtár*, amely 1877-ben 914 kötetből állt.

1880 szept-ében került be a könyvtárba Kozma Mihály 5 kötetes egyháztörténelme, melyért az E. K. Tanács még a 30-as években 300 frtot ígért. Kozma Gergely kövendi pap és esperes halála után az író végrendelete értelmében Koronka Antal esperes szolgáltatta be. „Ennél becsesebb munka — mondja az Értesítő — rég óta nem került könyvtárunkba”. 1881/82-ben dr. Joó István, 1889/90-ben dr. Bartók István könyvei kerülnek be. Brassai majdnem évről-évre ad be értékes könyvtára kincseiből. A Magyar Tudományos Akadémia kiadványait kezdetben szórványosan, később rendszeresen küldi. Az adományozók érdeklődése és ajándékozása évről-évre élénk és állandó forrása a gyarapodásnak.

1885/86-ban az E. K. T. rendelete alapján az eladásra szánt duplumok és többes példányok kiválasztattak s jegyzékek kinyomatott. Indító ok az volt, hogy az így befolyó pénz a könyvtár gyarapítására fordíttassék. Ugyanakkor határozták, hogy a Bölöni Farkas S. könyvtár címjegyzéke kinyomassék, hogy ezáltal a könyvtár használata megkönnyíttessék. Ez a határozat azonban, tudomásom szerint, nem hajtatott végre. Okát nem tudom. A duplumok eladása megkezdődött. A következő években különösen a papnövendékek vásároltak sokat.

1887/88-ban a kapott államsegéllyel a könyvtár helyiségeit megnövelték a földszinti 21. sz. szobával. A könyvtárnak dolgozószobául s a duplumok raktárhelyiségéül egy világos szobát kapott s így a könyvtár most már 6 helyiséget foglal el.

1892/94. években a könyvtár használata örvendetesen fellendült. 1891/92-ben 214 olvasó használta, mire a jelentés örömmel mondja: „A forgalom oly nagy volt, amilyen az 1871/72.

évet kivéve egyszer sem. Tudósaink közül is tanulmányozás végett többen keresték fel könyvtárunkat". 1893/94-ben 433-an használták, mire a jelentés örömmel konstatálja, hogy a kivévők száma évről-évre rohamosan nő. 1894/95-ben csökken a könyvtárt használók száma, minek oka az, hogy az ez évben felállított tanári könyvtár munkálatai miatt a könyvkiadás szünetelt s felállítás után pedig a tanulók jó részét ez látta el olvasnivalóval. A következő évben a forgalom megint nagyon felemelkedett s 1896/97-ben jóval nagyobb volt (597 olvasó használt 667 művet 1455 kötetben, 273 fűzetben), mint bármely megelőző évben. Ez időben fordul az igazgatóság figyelmére arra, hogy a könyvtári állományt a helyiségek felszerelésére, könyvkötésre fordítsák: ezért a különben is kismértékű könyvvásárlás csökken.

Az iskolai Értesítő évről-évre számot ad a könyvtár dolgairól. De ez a beszámolás — amint látni fogjuk — nem mindenekben helyes, sokszor nem találó adatokat tartalmaz. Az 1884/85. évi Értesítő szerint a könyvtárnok (Boros) e tanévben részletes kimutatást készített.

Eszerint a	Gedő	könyvtár	3874	mű	5306	kötet
	Régi	"	2853	"	2927	"
	Brassai	"	2554	"	3514	"
	Theologiai szak	"	2059	"	2518	" ¹
	Farkas S.	"	747	"	1526	"
	Kovács István	"	1122	"	1522	"
	Vegyes	"	6446	"	9061	"

Összesen: 19655 mű 26347 kötet;

de ugyan-e kimutatás szerint az állomány mégis 18663 mű 25907 kötetben. Ez a pontatlanság több ízben előfordul. De bántóan kirívó és megmagyarázhatatlan az, hogy 1883-tól 1894-ig a művek száma 18663—22961-ig nő s ekkor egyszerre leesik 14424-re, ami 1896/97-ig felemelkedik 14775-re; ugyanakkor pedig a kötetek száma 1879/80-tól 1900-ig felemelkedik 23043-ról 35584-ig. Ez a nagy eltérés a „mű“ fogalmának különböző értelmezéséből eredhet, amit meg kellett volna magyaráznia a jelentéstevőnek. De elmulasztotta. A duplumok eladása oka nem lehet, mert ez már 1886-ban megkezdődött, de a szám lecsökkenése csak 9 évvel azután.

A könyvtár állománya az Értesítő adatai szerint 1879/80-ban 23043 kötet, 1880/81-ben 23209, 1881/82-ben 23991, 1882/83-ban 24433, 1883/84-ben 18663 mű 25907 kötetben, 1884/85-ben 18750 mű 25997 kötetben, 1885/86-ban 17782 mű 23737 kötetben (a

¹ Nagyobb része Simén megvásárolt könyvtára.

három utolsó év kimutatása nyilvánvalóan téves, az adatokért a jelentésttevő könyvtárnok felel), 1886/87-ben 17899 mű 23830 kötetben, 1887/88-ban 18502 mű 24693 kötetben, 1888/89-ben 20145 mű 27790 kötetben és 397 szomorú jelentés, 1889/90-ben 21297 mű 29457 kötetben, 1890/91-ben 21732 mű 29971 kötetben, 1891/92-ben 22107 mű 30393 kötetben, 1892/93-ban 22471 mű 30781 kötetben, 1893/94-ben 22961 mű 31216 (?) kötetben, ami azonban nem lehet helyes, mert a részletek 31498-at adnak, 1894/95-ben a művek száma egészen érthetetlenül lemegy 14424-re, 32000 kötetben. Ez eredmény a következő adatokból áll elő: 10925 önálló szakmunka 26810 darabban, 773 folyóirat 2344 darabban, 2726 vegyes mű 2846 darabban, 1895/96-ban 14620 mű 32364 kötetben, 1896/97-ben 14775 mű 32650 kötetben. Ettől kezdve megint változik a kimutatás rendszere, csak a kötetek számát közli az Értesítő. 1897/98-ban 34289, 1898/99-ben 34526, 1899/900-ban 35584.

A könyvtár gyarapítására csupán a Farkas Sándor és Augusztinovics hagyatékából állott költség rendelkezésre. A régi, Gedő és Kovács-könyvtárak alap hiányában nem gyarapodtak. A vegyeskönyvtár szaporodott újabb adományokkal. A 80-as évek vége felé, mikor állami segílyt kapott a gimnázium, az évi költségvetések összeállítása rendjén gondoltak a könyvtár gyarapítására is. De ez a gondoskodás másnemű mellőzhetetlen szükségek mellett nem volt elégséges és nem elég céltudatos. Úgy, hogy bátran állíthatjuk: a könyvtár, annak gyarapítása, teljes rendezése részben kellő helyiségek, részben anyagiak miatt és a szükséges munkaerők hiánya miatt ma sincs elvégezve. Egy ekkora könyvtár lajstromozását, rendezését és gyarapítását olyan tanárra bízni jelentéktelen honorárium mellett, aki teljes tanári teendőket végez, több, mint amit méltán és jogosan el lehet várni bármily buzgó és lelkes embertől. A könyvtár, valamint a levéltár ügye megoldatlan kérdés, melyet az egyháznak saját szellemi érdekei szolgálatában végre meg kell már oldania. Simén egészen megokoltan mulasztást állapít meg a könyvtár kezelésében, mert az igazgatók nem maguk, hanem jobb diákok által végeztették azt. Ezt a megállapítást ma is fenn kell tartanunk. De más okból. Ma már egy ilyen nagy könyvtár rendbentartására a mai könyvtárrendezési elvek szerint teljesen külön ember kell, aki a teendőjét nem mellékfoglalkozásként végzi, hanem hivatásbeli főkötelességeként és egész munkaerejét kizárólag erre szenteli. 1837-ig nem voltak tanár-könyvtárnokaink. 1837—1848-ig könyvtárnok volt Brassai, 1850—54-ig Kriza, 1855—57-ig Mikó, 1857—60-ig Nagy Lajos, 1860—68-ig Buzogány Áron, 1868 szept. 11-től 1876 szept. 10-ig Ferencz József, 1876—1877-ig Simén Domokos, 1882—1889-ig

Boros György, 1889-től Kanyaró Ferenc.¹ A könyvtárnok kötelességeit az 1878. évi Főtanács által megalkotott *útasítás*² — tudomásom szerint az első — szabályozza. Ez *útasítás* alapján készült 1889 dec. 29-én egy újabb és részletesebb *Útasítás*, mely ma is érvényben van. Minthogy ez — tudomásom szerint — nyomtatásban nem jelent meg, szükségesnek tartom közlését.

Útasítások a könyvtárnok részére.

I.

1. A könyvtárnok, mint az isk. könyvtár őre, felügyel a könyvtárszobákban elhelyezett mindennemű tárgyra.
2. Gondot visel a könyvtárhelyiségek, állványok, szekrények és ablakok stb. tisztántartására.
3. A könyveket, hogy por és moly által meg ne rongálódjanak, minden évben legalább egyszer leporoztatja.
4. Minden a könyvtárba bejutott darabot az e célra szolgáló naplóba azonnal pontosan bejegyez és a könyvtár bélyegzőjével megbélyegez. A felszerelési tárgyakat a leltárba beírja.
5. Minden egyes adományt bejelent a közelebbi isk. igazgatósági ülésen, beadván az adomány-levelet vagy lajstromot is, amelyen a kezéhez vételt elismeri, s azután az E. K. Tanácshoz felterjesztetik.
6. Csak az isk. igazgatóság utalványára adhat ki pénzt, költethet és vásárolhat új könyveket, rendelhet folyóiratokat stb.
7. A már áflandóan elhelyezett könyveket és egyéb gyűjteményeket a könyvtári szabályzat rendelkezése szerint kezeli.
8. A kiadásra nem engedélyezett könyveket, kéziratokat és egyéb műveket senkinek ki nem adja, ellenben készséggel szolgál az engedélyezett műveket kiadni kérőknek.
9. A kikölcsönzött könyveket a kikölcsönzésre szolgáló könyvbe, a kivétel napjának megjelölésével, bejegyzi s az illető kivevők sajátkezű névaláírásával ellátatja, a visszahozatal napját is pontosan bejegyzi.
10. Különös gondot fordít arra, hogy a künnlevő könyvek a kellő határidőre visszaadassanak, miért is a beadni elmulasztókat a beadásra felhívja s ha felhívásának eredménye nem lenne, az esetet bejelenti az isk. igazgatóságának.

Az előfizetett, több füzetekben megjelenő munkákat és a folyóiratokat nyilvántartja, az elmaradottakat a maga idejében megsürgeti.

Az időszaki szak- és folyóiratokat a tanárok használatára 2 hónapig az isk. igazgatósági teremben hagyja, ezután visszahelyezi a könyvtárba.

¹ Simén D.: Az unitáriusok kolozsvári főiskolájának könyvtára. És: Az unitáriusok könyvnyomdái és azok kiadványai. Ker. Magvető, 1877.

² *Útasítások*, melyeket az unitáriusok E. Főtanácsa 1878 augusztus 26-án . . . megállított. Kolozsvár, 1878.

11. A könyvtár helyiségeiben sem önmagának, sem másnak pipázni, szivarozni, gyufát gyújtani, égő gyertyával vagy lámpával járni meg nem engedi. (A dolgozó szobában ez megengedhető.)

12. A visszaadott könyveket azonnal saját helyükre visszateszi.

13. Valamint a már állandóan elhelyezett és el nem helyezett könyvekről, kéziratokról stb., ajándékozott és vásárolt könyvekről, úgy az érmek és régiségekről évenként külön-külön darabszám szerinti részletes kimutatásokat készít, úgyszintén a könyvtári szerelvényekre, bekötetésekre és vásárlásokra tett évenkénti költségekről és a kikölcsönzésekről is s azokat az isk. igazgatóságnak jun. 15-ig beadja.

II.

1. A könyvtárnokot Tordán és Keresztúron az isk. igazgatóság választja s az E. K. T. megerősíti. A kolozsvári könyvtárnokot ezután is a Főtanács választja. Nagyobb munkálatoknál a könyvtárnok mellé egy vagy két, a munka tartamára, fizetéses segéd is beállítható, kik munkájokat a könyvtárnok folytonos felügyelete alatt végzik és magukra soha sem hagyandók.

2. Az isk. igazgatóság kebeléből az isk. igazgató elnöklete alatt kiküldött bizottság veszi át a könyvtárt a távozó könyvtárnoktól és adja át az új könyvtárnoknak s eljárásáról jelentést tesz az isk. igazgatóságnak.

3. A könyvtárnok, mint az isk. könyvtár őre, a gondjaira bizott könyvek, ősnymtatványok, kéziratok, oklevelek, sajátkezű iratok (autographia), metszetek, tér- és egyéb képek, tervrajzok s apróbb nyomtatványok, érmek, régiségek és a könyvtárban elhelyezett egyéb tárgyak felett gondosan őrködik, hogy azok közül semmi el ne vesszen.

4. A könyvtárba akár vásárlás, akár ajándékozás által jutott könyvek hírlapok, kéziratok, érmek, régiségek stb. azonnal, a beérkezés napján, bejegyzendők a könyvtár fő Naplókönyvébe a következő rendben:

a) a szerző neve, b) a könyv főcíme a kötetek, vagy füzetek számaival, c) a darabszám, d) a nyomtatás helye és éve, e) a könyv ára, vagy értéke, f) az ajándékozó neve és az ajándékozás ideje.

A felszerelési cikkek, butorok a leltárba vezetendők.

5. Az érmek és régiségek kivételével, minden egyes darab a könyvtár bélyegzőjével megbélyegezendő, még pedig a könyvek és apróbb nyomtatványok a címlapon és végén s ha lehet, a közepén is. Ezek, valamint egyebek is, oly helyen bélyegzendők meg, hol a bélyegzés által a szöveg, vagy festmény sérelmet nem szenved. A külön könyvtártesthez tartozó s az alatt a cím alatt külön kezelendő könyv az illető könyvtár bélyegével is ellátandó.

6. A fennebbi módok szerint ellátott könyvek, miután az illető könyvtártest, az állványoszlop és a polc jegye s könyv helye, pl.

$\left. \begin{array}{l} \text{F. S. K.} \\ \text{A. II. 12.} \end{array} \right\} \text{Farkas Sándor-könyvtár, A állványoszlop, II. polc, 12. hely,}$
darabonként a könyv alsó sarkára fel lett ragasztva, vagy a bekötött könyv táblája belső oldalának felső részére, a fűzött daraboknak pedig külső címlapjára fel lett írva, az illető könyvtártestbe elhelyeztetnek.

7. Minden könyvtár számára 3—3 lajstrom szolgál: 1. a könyvtári polc-lajstrom, melyben minden már végleg elhelyezett könyv beíratik ily sorrendbe: a) a szerző neve, b) a műnek egész címe a kötetek, vagy füzetek számával, c) a nyomtatás helye és éve, d) a darabok száma, e) a könyvtár, állványoszlop, polc és hely, f) a könyv értéke, vagy ára. 2. betűsoros és 3. a szakszerinti lajstrom, melyekbe a bejegyzések a fennebbi módon eszközöltetnek.

8. A felszerelések, érmek és régiségek számára egy-egy leltár szolgál, mindenik 2 példányban, melyek közül az egyik az igazgatóságnál az igazgató felügyelete alatt leend, a másik pedig a könyvtárban marad. A leltárokat a könyvtárnok és isk. igazgatóság írják alá.

Egy naplónak kell lenni az E. K. T. és az igazgatóság rendeleteinek egymásután való szó szerinti bejegyzésére.

Egy lajstrom ismét a többszörös és csonka példányok számára, hogy így a többszörös példányokat másokkal kicserélni, vagy bármiképen értékesíteni, a csonka példányokat pedig kiegészíteni lehessen. Többszörösnek azonban oly példány nem tekinthető, mely ugyanazon cím alatt s ugyanazon helyen bár, de más évben, vagy egészen más helyen nyomtatott.

9. A könyvtárt használhatják:

1. Az iskola rendes tanárai, kik az időnként kivett könyveket hosszabb ideig tarthatják maguknál, de kézikönyvül nem használhatják; a tanév utolsó havában azonban mulhatatlanul tartoznak visszaadni. Tehát az egyszer kivett könyveket egy tanévnél tovább semmi esetre nem tarthatják maguknál. A tanítás sikerének előmozdítására a könyvtárból kivett könyvekből csak szakkönyvtárt állíthatnak össze az arra kijelölt szekrényekben, melyeket azonban a tanév végén a könyvtárba visszaadni tartoznak.

2. A tanuló ifjak, a hanyag, vagy rossz magaviseletűek kivételével, kiknek csak oly könyvek adhatók ki, melyek könyvkereskedési úton bármikor megszerezhetők, még pedig egyszerre csak egy darab és legfeljebb csak 14 napi időtartamra.

A kikölcsönzött könyvet falura kivinni, maga neve alatt más számára kivenni nem szabad; ki ezen visszaéléseket elkövetné, az a könyvtár további használatából magát kizárja. Mik adhatók ki a tanároknak, az nincs meghatározva.

3. A városban lakó egyes, tudományszakot nem kedvelő emberek, kiknek azonban, míg a könyvtár mellé alkalmas olvasó-szoba berendezhető lesz, a könyvtárnok csak saját neve és felelősségének terhe alatt adhatja ki azokat a könyveket, melyek a tanároknak is kiadhatók.

4. Belső embereink, kik egy hónapi időtartamra vehetnek ki a könyvtárból könyveket.

10. A kiadott könyvek címét és darabszámát s a kivétel idejét a könyvtárnok jegyzi be a kikölcsönző-könyvbe; a kivevő csak nevének sajátkezű beírásával ismeri el a kivétel valóságát. A könyvek visszaadásakor a visszaadás ideje is bejegyeztetik.

11. Ha a visszahozott könyveken bármi tekintetben hiányosság talál-

latnék, nevezetesen, ha be lenne mocskolva, egyes levelek behajtva, összerücskölve, befirkálva, vagy elrongyolva, vagy esetleg egyes darabok a kivevőnél elvesznének, akkor az illető, kinek használatában történt a fennebbi hiányosság, vagy kár, tartozik újat venni és bekötve a könyvtárba beadni.

12. Becses emlékek, ritkaságok, autografok, könyvárusi úton többé meg nem szerezhető nagyértékű könyvek, érmek és régiségek senkinek sem adhatók ki. Ha azonban valaki ezeket is felhasználni akarná, benn a könyvtárban a könyvtárnok felügyelete alatt teheti.

13. A könyvtárt idegenek is látogathatják anélkül, hogy könyvet kölcsönözhetnének ki. Ezekkel szemben udvariasság alkalmazandó s nekik a kért felvilágosítások megadandók; végül felhivandók, hogy nevüket és állásukat, a látogatás napjának megjelölésével, a *Látogatók könyvébe* szíveskedjenek beírni.

14. A könyvtár helyiségeiben pipázni, szivarozni, gyufát gyújtani, égő lámpával, vagy gyertyával járni, az esetleg támadható tűzvész kikerülése végett, senkinek sem engedhető meg.

15. A könyvtár helyiségei állandóan tisztán tartandók; e végből a padozatok évenként kétszer felsúrolandók, az ablakok, üvegszekrények évenként kétszer megmosandók s a könyvek minden két évben legalább egyszer gondosan leporozandók. A padozat tisztán tartandó, a falakról, a szekrényekről és állványokról a pókhálók gondosan eltávolítandók, minek eszközésére az iskolaszolgákkal alkalmas időben rendelkezik. Hogy seprés közben nagy por ne keletkezzék, nagyon célszerű a padozatot elébb gyengén meg nedvesített fűrészporral, vagy szintén nedves finomabb poronddal behinteni.

16. Minden isk. év vége felé az isk. igazgatóság kéttagú bizottságot küld ki az igazgató elnöklete alatt, mely a könyvtárnaplókat, leltárokat stb. megvizsgálja s jelentését még az isk. év bezárása előtt beadja. Ennek végrehajtásáról az igazgató felelős.

17. Minden tanév végével a már végleg elhelyezett és még el nem helyezett könyvekről, kéziratokról stb. az ugyanazon tanévben ajándékozott és vásárolt könyvekről, érmek és régiségekről, felszerelési cikkekről külön-külön darabszám szerint való részletes táblázatos kimutatás készítenő, hogy kitűnjék: hány darab van állandóan elhelyezve, hány még elhelyezetlen és hány darabbal szaporodott évenként a könyvállomány; úgyszintén a könyvtári szekrényekre, bekötésekre és vásárlásokra évenként tett költségekről s e kimutatások, a könyvtárnok jelentése mellett, az isk. igazgatósághoz beadandók. Az isk. igazgatóság végzésével együtt az isk. igazgató az évi Zártudósításhoz csatolva, E. K. Tanácshoz felterjeszti.

18. Az isk. év végével kimutatás adandó arról is, hogy a tanév folytán minő könyvek kölcsönöztettek ki, hogy látható legyen, miféle szakmunkák voltak leginkább keresettek; valamint arról is, hogy esetleg kik által kivett könyvek nem adtak vissza, vagy kiknél szenvedtek sérülést a 9. a, b, c és 11. pont alattiak értelmében, melyeknek miként való visszaadása tárgyában az igazgatóság határoz.

19. A hivatatos nyomtatványokat szintén a könyvtárnok kezeli az ezekre nézve megállapított szabályok szerint.

20. Ezen szabályoknak megtartásáról, illetőleg megtartatásáról s általában az egész könyvtárról a könyvtárnok felelős.

21. Ezen szabályoknak a körülményekhez képest való módosításáról, vagy kibővítéséről koronként az E. K. T. intézkedik az E. Főtanács 23—1857. sz. alatti végzése szerint.

24. fejezet.

Szertárok.

A szemléltető tanításnak legelső nyomát 1717 szeptember 24-én (Fasc. IV. 210.) találtam, mikor Biró Sámuel egy térképet ad, mely az egész földkerekségét ábrázolja, a Kopernikusi, Ptolemeuszi és Tychoi rendszert. Értéke 60 mft. Az auditorium kórusába teszik fel (Fasc. IV. 218.). Alighanem a fiatal Szent-Ábrahámi hatása, aki csak most jött haza külföldről s itt akarja a tanítás modern elveit valósítani. Az egész 17-ik században nyomát sem látni az ilyenfajta megmozdulásnak! 1726 május 28-án Gyergyai Pál ad a cétusnak egy térképet: Nova totius terrarum orbis tabula (Fasc. IV. 367.). 1733 július 10-én (Fasc. IV. 469.) a főnök vesz egy barométert és thermométert 185 dr.-ért, 1756 aug. 19-én (Fasc. IV. 136.) Biró Zsigmond 8 régi érmet (érc és ólom) ad, hogy ritkaságuk miatt a tékában, vagy kasszában megőrizzék. 1757 decemberében (Fasc. V. 171.) Nagy György ad egy, a régi dákoktól használt formájú kalapot (veteris aliquem apud Dacos usitatum olim modi pileum) ritkasága miatt a könyvtárba való elhelyezésre. 1775 nov. 27-én (Fasc. VI. 113.) Hunyadi Sámuel ad az iskolának egy vízszivattyut (anthlia pneumatica) fizikai kísérletek céljaira minden hozzátartozójával, mit a könyvtárba helyeznek el Mikó András gondviselése alatt. Ebben az időben tehát nem volt még külön szertári helyiség. Fizikai eszközök beszerzését Körmöczi kezdte meg öntudatos tervszerűséggel, aki 1798 február 7-én kezdte meg fizikai és matematikai előadásait. Ebben az igyekezetében nagy segítségére volt jó barátja, Augusztinovics és egykori tanítványa, P. Horváth Károly, 1802-ben a főkonzisztórium gyűlésében Körmöczi jelenti, hogy a kollégium számára részben önkéntes adományokból gyűlt, részben közpénzből szerzett *geometricum* és *physicum instrumentumokat* és kéri számadásának megvizsgálását. Ez az első adat arra, hogy a kollégium fizikai szerek beszerzésére közpénzekből tervszerűen fordított összegeket. Az 1807. évi adámosi zsinat a kapufeletti, később főnöki lakásul szolgált kis szobát elre-

keszleti „*geometricum és physicale instrumentumok conservatioja végett*“, hogy a fizikus kurzusban előfordulandó experimentációkra alkalmatossá tétessék. Székely Miklós külföldi tanulmányai alatt ismételtén írja, hogy fizikai eszközöket kellene s lehetne olcsón szerezni, de nincs pénz s a magáéból nem telik. 1814-ben Székely Miklósnak, aki akkor kezdi a matematika és fizika tanítását, Gyergyai László és Szász Mózes, mint kiküldött bizottság, átadják „az ahoz megkívántató machinákat s instrumentumokat“.

Ezután egész Brassaiig nem történik jelentékenyebb gyarapítása a szertárnak. Brassai működése e tekintetben is új korszakot kezd. Nála a kísérlet és szemléltetés nemcsak didaktikai elv volt, hanem a tanítás gyakorlatába bevezetett valóság. 1841 július 25-én bizottság kinevezését kéri a laboratóriumi természettani műszerek lajstromozása végett, hogy kitűnjék, melyeket igazított meg, vagy szerzett újból saját költségén (lg. jkv. 110. p.). 1842 ápr. 10-én Bartha Mózes és Kriza jelentést tesznek a physicum musaeum megvizsgálásáról mind a régi, mind pedig az újabban prof. Brassai által tetemes költséggel szerzett fizikai erőművek és szerszámok jegyzéke beadása mellett s ajánlatukra a laboratórium kincsei gyarapításában kitüntetett buzgalmaért E. K. T. méltányoló köszönetét fejezi ki írásban.

1841 novemberében az igazgatóság gyűlésén előadja, hogy a matematikai és fizikai „hallterem“-ben önköltségén új padokat és tékákat csináltatott s kéri, hogy a „*physicai experimentumok célszerűbb végrehajtása tekintetéből*“ hagyják meg neki tantermül. Átengedik, de nem hallgathatják el, hogy „sem írt prof. afiának, sem a többinek az igazgatóságtól előlegesen nyerendő engedelem nélkül az oskola középületében önköltségén is igazításokat tenni nem szabad“. Nincs feljegyezve, hogy mit felelt Brassai erre a kicsinyeskedő pedanteriára. Valószínűleg semmit. Hallgatott az ügy érdekében. De nem egészen egy évvel később, 1842 aug. 14-én — a leckét jól megtanulván — a képviselőtanácshoz tesz indítványt: minthogy „a természet- és vegytan előadása bár némileg számos kísérletek nélkül csaknem egészen fogatlan, azok megtételére pedig szerszámok és erőművek kívántatnak, melyek megszerzésére iskolánknak tőkéje nincs“, ezen segíteni akarván, 600 rfrtot ajánl fel ezüstben úgy, hogy 12 évig csak ez összeg 6%-os kamatját fizesse neki az egyház s akkor megszűnik a kölcsönadott összeg. 1843 jan. 29-én 400—500 darabból álló könyvtárát a kollégiumnak ajándékozza. Ugyanez év április 14-én a nevelésügyi bizottság — bizonyosan Brassai sugalmazására! — kéri a tanácsot, írjon a bányavárosokban lakó hitrokonainknak, hogy küldjenek ás-

ványokat az iskola számára, minthogy az ásványtan az alsóosztályú tanulandók közé bevétellett s a gyűjtemény hiányos. 1842 febr. 24-én az egyenruhás ifjak között bizonyos legatum volt kiosztandó, akik azt kérték, hogy az összeg adassék át Brassainak fizikai eszközök vételére. Tehát már nemcsak ő maga szerez kísérleti eszközöket, hanem a diákokat is meggyőzte és megnyerte az ügynek, akik szegények önzetlenül lemondanak igényükről, hogy lendíthessenek valamit az ügyön. 1843. jun. 18-án bejelentik az E. K. Tanácsban, hogy Brassai saját költségén az ásványgyűjtemény számára egy fiókot csináltatott. A nevelésügyi bizottságban állandóan hangoztatja a kísérletezés és szemléltetés szükségét. 1843. ápr. 14-én ajánlják Keresztúrt a Sydow fali földabroszainak használatát. 1847. jul. 30-án javasolja, hogy a nagyági bányaigazgatóságot kérjék meg „iskolánk számára ércnemek és stufák átengedése iránt”. 1848. jun. 6-án érkezik meg a bányaigazgatóság kedvező válasza, mire megkérik ott lakó Kenyeres Károly afiát az ércnemek kiválasztására. 1848. ápr. 27-én a képviselő tanács Brassainak egy javaslatát tárgyalja, mely szerint „a természeti tudományokban való teljesebb kiképeztetés végett” az unitárius és ref. diákok együtt tanulnának az illető tanároktól. Felterjesztik a Főtanácshoz, amely „a jelen körülmények között annak tárgyalásába nem elegendik” (Főt. 15. jk. pontja). Természetes is, hiszen már nagyon puszkaporos volt a levegő.

Brassai után Berde sürgeti a természettudományok térfoglalását és fejlesztését elvi céltudatossággal. Már Berlinből írja pártfogóinak, hogy meg akarja tanulni az üvegből való kémiai eszközök csinálását, mert a természettudomány a legbiztosabb híd az iskola és élet között s a „status gazdaság” és nemzeti jóllét csak a természettudomány karjain emelkedhetik nagyra. Az a kor, melyre az ő tanári és igazgatói működése esik, nem volt alkalmas arra, hogy iskolai szemléltető eszközök tervszerű gyűjtésével és gyarapításával foglalkozzék. E tekintetben nincsenek is adataink. De utóda Benczédi már tervszerűen kezdte gyűjteni és gyarapítani különösen az ásvány- és vegytani gyűjteményt. Kezdetben igen kevés összeg állott e célra rendelkezésre. Később a helyzet e tekintetben is javult, igaz, nagyon lassan, alig észrevehető és kielégítő módon mindaddig, míg az államsegély megnyerésével aztán az állapotok jobbra fordultak. Végre a század utolsó tizedében Nyiredy vette különösen a növény-, állattani és vegytani gyűjtemény állandó gyarapítását gondjaiba s akkor létesültek a történelmi-filológiai, valamint a rajzszerár is. A lassu fejlődés menetét az 1879/80. isk. évtől megjelenő Értesítők jelentéseiből lehet tanulmányozni.

A szabadságharc és az abszolutizmus megakasztotta ezen a téren is a szépen nekilendült munkát. Az alkotmányosság helyreállta utáni első évek szintén más természetű munkában teltek el. Az 1870/71. iskolai évben vettek 300 rajzmintát, 27 természetrajzi táblát. 1873/74-ben a természettani szertár részére 498 frt 27 kra szereztek be eszközöket. 1875/76-ban több természettani eszközt, az elemi iskola számára rajztáblákat, több térképet, fali abroszt vásároltak. 1877-ben (Ker. Magvető, 1877. 217. l.) Müller Jenő IV. éves orvosnövendék, kollégium munk egykori növendéke, véget vetvén életének, ritka gazdag növénygyűjteményét iskolánknak hagyományozta. Brassai ugyanez évben egy Sydow-féle néma faliabroszt, Bartha Mózes 6 darab természet után színezett természetrajzi táblát ajándékozott. Brassai 1877/78-ban megcsináltatta a „magneto-electricai“ gépet. 1878/79-ben Martin Lajos 20 darab ásványt ad, Sarkantus Gyulai Richard, iskolánk egykori növendéke 1889/90-ben Nagyidáról 359 darabból álló becses ásványgyűjteményt. 1879/80-ban az első nyomtatott *Értesítő Tanszerek* cím alatt így számol be: 1. természettani és vegytani szertár „gazdag gyűjtemény, de jelenleg leltározás alatt“; 2. természetrajzi: ide nem értve a pillangó-, bogár- és növénygyűjteményt 103 drb.; 3. térkép 25 drb. s földgömbök; 4. szám- és mértani eszközök; 5. különböző rajz- és írásminták 506 drb.; 6. hangjeggyűjtemény a műének és orgona tanításához. 1880/81-ben külön rajztermet rendeztek be. 1888/89-ben tanszerekre 2078 frt 63 krt költöttek. 1894/95-ben a *történelmi-filológiai szertár részére külön helyiséget* jelöltek ki s megkezdték berendezését. A következő évi *Értesítő* a 46—57. lapokon a tanszerek és gyűjtemények jelentékeny gyarapodásáról számol be.

A múlt század utolsó évtizedében a tanári kar öntudatos tervszerűséggel igyekszik a rendelkezésre álló anyagi eszközök keretein belül gyarapítani a szertárakat, sőt a tanulókat is sikeresen buzdítja e célra adakozásra. Eddig főképp a természettani és ásványtani gyűjtemény gyarapítására gondoltak. Most dr. Nyiredy Géza lelkes agitálása mellett a figyelem a természetrajzi szemléltető eszközök gyűjtésére irányul. 1893/94-ben Nagy Gyula rajztanár megveti alapját a rajzszeretőknek, Perédi (Ptacsnik) és e sorok írója történelmi-filológiai múzeum létesítését sürgetik, melynek részére 1892/93-ban kezdenek beszerzéseket eszközölni.

E tíz esztendő alatt a szertárak így gyarapodtak:

A természettani szertár részére 1892/93-ban beszerzés 106 frt 11 kr értékben, a következő évben egy üveges szekrény 55 frt, 1896/97-ben az *Értesítő* „természettani és vegytani sz.“ néven referál, gyarapodás 39 frt 65 kr, 1897/98-ban 98 frt 29 kr a vásárlások értéke.

A természetrajzi szertár részére 1892/93-ban Primics György budapesti múzeumi segédőr adományoz 61 darab kőzetet és ásványt, 1893/94-ben 5 üveges szekrény, csontvázak, papírmasé modellek, száraz és spiritusz preparatumok beszerzésével 386 frt 80 kr és ajándékozás útján 65 frt értékkel gyarapodott. 1895/96-ban 221 frt 25 krra vásároltak. 1896/97-ben növények, anatómiai készítmények, kitömött állatok, spiritusz és száraz készítmények, eszközök és könyvek vásárlásával jelentékenyen gyarapodott. A következő évben a vásárlás 357 frt 40 kr volt. 1899/1900-ban az „ásványtani” szertár külön kimutatásban szerepel.

A földrajzi szertár különböző térképekkel és táblákkal 1892/93-ban 35 frt, 1893/94-ben 12 frt 75 kr, 1895/96-ban 38 frt 25 kr, 1896/97-ben történelmi térképek és egy planetarium beszerzése által 45 frt, 1896/97-ben 70 frt 50 kr értékkel gyarapodott.

A rajzszertár 1893/94-ben Dmoulette-féle tanulmányok, Martin ornamentalis rajzfüzetei (9 frt 22 kr) megszerzésével vette kezdetét s azóta szerény keretekben, de állandóan gyarapodott. 1894/95-ben 11 frt 40 kr, 1897/98-ban 111 frt 71 kr értékű sodronyminták és mérőeszközök megvételével, 1899/900-ban az évi gyarapodás 174 kor.

A filológiai múzeum, melynek tárgyai helyiség hiánya miatt a könyvtárba helyeztetek el, 1892/93-ban 38 frt 50 kr értékben ókori történelmi térképeket vásárolt. 1895/96-ban a „régiségtár” számára 33 tanuló ajándékoz különböző érmekeket. Ez évben a vásárlás 298 frt 95 kr, mellyel a történelmi-filológiai szertár alapja megvettetett. 1896/97-ben állománya 26 mű 260 darabban 489 frt 60 kr értékben. 1897/98-ban gyarapodás 164 drb, 1898/99-ben 61, 1899/900 171 drb. Tervszerű, céltudatos gyarapítás folyt részben vétel, részben gyűjtés és adományozás által a század utolsó tizedében. Az 1882/83. évi Értesítő szerint az éremtárban, mely ez évben lajstromoztatott, van 592 drb.

25. fejezet.

A kollégium kórháza (1873).¹

Az országos Karolina-kórházba tanulóinkat mindig felvették s ingyen gyógyították. De sokszor megesett, hogy nem volt üres hely s ilyenkor vagy egy tantermet kellett betegszobává átalakítani, vagy a városban szállást fogadni a betegek részére. Ez sok bajjal, költséggel és vesződséggel járt. 1867

¹ Benczédi Gergely: A kolozsvári unitárius főgymnasium kórháza alapítása és első évi története. Ker. Magvető, 1874.

telén pl. egyszerre 8 tanuló feküdt egy tanteremben hólyagos himlőben. Ilyenkor betegápolónőt fogadtak, de erre az iskolában csak egy-egy magával is tehetetlen öreg asszony vállalkozott. Az ápolás nem volt s nem lehetett kielégítő, habár az orvos, dr. Gálfi Endre s főképen Kriza püspök áldott lelkű felesége minden lehetőt megtettek. Baj volt az is, hogy székely tanulóink, kivált kezdetben, féltek a kórházba meneteltől s betegségüket, amíg csak lehetett, titkolták inkább, semhogy kórházba menjenek.

1868-ban a tordai 300-ados zsinaton Fejér Mártonné Gyergyai Rózália alapítványát jelentették be, mely szerint férje emléke megörökítésére beteg tanulók segélyezésére, ápolási és gyógyítási költségei fedezésére 2000 frtot ad, melynek kamatjából $\frac{5}{6}$ rész elkölthető, $\frac{1}{6}$ rész tőkésítendő s mikor így 2000 frt újból összegyűl, annak $\frac{5}{6}$ rész kamata az iskola orvosának adandó tiszteletdíjul. Ez alapítványt az igazgató a következő év elején az ifjúságnak kihirdette s felhívta, hogy maga az ifjúság is tegyen valamit saját érdekében. Lelkesedéssel karolták fel az indítványt s megalkották a *Betegsegélyező és temetkezési egyletet*. Az alapszabályokat a Főtanács 1870-ben elfogadta. E szerint az egylet tagja minden felosztályú tanuló s egyszer-smindenkorra 50 krt, félévenként 10 krt köteles fizetni. Ügyeit egy 12 tagú bizottság intézi, mely isk. év végén jelentést tesz működéséről. Egyelőre az egylet költségén csak a szegény tanulók vétetnek fel, Az alapot a majális jövedelmének csatolásával is gyarapították. 1872-ben a Főtanács is tanácskozik arról, hogy beteg tanulók jó móddal való ápolása céljából egy külön szobát kellene berendezni 5—6 ágygal, mert az országos kórház rendszeren túl van tömve. A zsinat megbizza az E. K. Tanácsot a szükséges intézkedések megtételével úgy, hogy szükség esetén a közpénztárt is igénybe vehessék. Az 1873. évi Főtanácson jelenti az E. K. Tanács, hogy tanácskozott a dologban, de a szükséges anyagi erő hiánya miatt nem volt semmi eredménye. 1873-ban az ifjúság 725 frttal egy 1000 frtos szálló-dézsma váltsági kötvényt vásárolt. 1873 jun. 22-én Kelemen Benő a Görbeszappan-u. szögletén iskolai kórház céljára egy házastelket ajándékozott. Bejelentő levelében mondja: „meg vagyok győződve, hogy aki a nevelésre adózik, az Istennek adózik”. Igéri, hogy amíg él, jövedelmének tizedrészét a kórház fenntartására fogja adni. 3 ágyat be is állított s felszerelte ágy-neművel. Intézkedett, hogy állandó betegápolónő legyen, aki ott lakást kap. Az 1873. évi nov. Főtanácson ő és két leánya 1500 frtot adtak s egy negyedik ágyat felszereléssel. A kórház 2 szobából és konyhából állott. Az E. K. Tanács a gazdai teendőket a státus pénztárnokára bizta, a betegek körüli teen-

dők irányítását, felügyeletét és a számadást az igazgató teendőjévé tette s megalkotta az ápoló és a tanulók rendszabályát. A tanulók vallási és nemzeti különbség nélkül vétetnek fel. A szegények az alapok erejéig ingyen ápoltatnak s láttatnak el gyógyszerekkel és élelemmel. A tehetősek az orvosság és élelem árán kívül naponként 10 krt fizetnek.

Csak az érdekesség miatt említem, hogy az első beteg tanuló Német István (ma is élő nyug. torockói lelkész) volt 1873 dec. 29-én, aki Kelemen Benő egyik beteg unokájának Zathureczky Istvánnak ápolása közben kapta meg a hólyagos himlőt. Az ifjúság kezdeményezésére az E. K. T. a szabályokon azt a módosítást tette, hogy 1874/75-től kezdve minden újonnan beíratkozó tanuló fizessen 1 frtot s azután évenként 20 krt, amit nem az egyesület pénztárnoka, hanem a főnök szed fel. S a kórházban minden tanuló vallási és nemzeti különbség nélkül egyenlő segítségben részesüljön. Az iskolai kórház ügyében dr. Gálfi Endre, dr. Bartók István és dr. Gyergyai Árpád orvosok önzetlen buzgósággal intézkedtek s a betegeket minden díj nélkül ápolták.

Azóta működött ez az iskolai kórház megszakítás nélkül; de a gondozás és betegápolás nem állotta a versenyt a tudomány-egyetem Karolina kórházával. Azért csak a könnyű betegeket szállították ide. A súlyosabb betegeket az iskolai orvosok felelősségük tudatában inkább az egyetemi klinikákra vitették s ott kezeltették. Több ízben volt beszéd tárgya az is, hogy a kórházat, minthogy a két betegszoba nedves volt, át kell vinni az egyház valamely más házába, a Sala-Gálfalvi telekre. De mindez csak terv maradt.

Ez ügyvel kapcsolatosan említem meg, hogy id. Fekete Pál 1856-ban engedélyt adott arra, hogy a kollégiumban elhalt tanulók és tanárok négyszögű temető kertjének keleti és nyugati oldalán egy-egy sorban eltemettessenek. Benczédi szerint rövid 18 év alatt 20 ifjút temettek ide. Itt nyugszanak: Uzoni-Fosztó Gábor, Sárdi Sámuel, Boros Sándor, Nagy Lajos tanárok és dr. Gálfi Endre orvos.

A Fekete-család sírkertjébe a kapun belépve, balkézre a keleti oldalon északról délre haladva, ide vannak temetve:

1. sírba:	S. Árkosi Bence Károly végzett theológus	† 1859 jun. 3.
	Kobátfalvi Pap György " "	† 1864 dec. 2.
	Szenháromsági Péterfi Károly végzett theológus	1866 dec. 10.
	Szabédi Székely Lajos II. g. o. t.	1857 jan. 7.
2. sírba:	Váradai Károly tanár kts leánya	1873
	Siménfalvi Árpád	1830 jan. 25
- A nagy kövek miatt nem volt elég mélyre ásható.

3. sírba :	Uzoni-Fosztó Gábor pap és tanár	1870 nov. 4.
4. sírba :	Sárdi Sámuel tanár	1897
	Szakáts Zsigmond VII. g. o. t.	1908 ápr. 12.
	Varga Lajos ref. igazgató-tanító	—
5. sírba :	Szabédi Bota József	1880 márc. 12.
	Veres István	1881 márc. 18.
	Bordi István theológus	1885 május 1.
6. sírba :	Bölöni Barabás József VII. g. o. t.	1869 ápr. 28.
	Almási Gábor végzett theológus	1869 aug. 27.
	Gagy János (verespataki) VIII. g. o. t.	1871 jan. 10.
	Ádám Mózes (böződi) VIII. g. o. t.	—
	Deák István (lókodi) VII. g. o. t.	1872 márc. 10.
7. sírba :	Szilágyi Ferenc végzett theológus	1862 febr. 16.
	Teleki Albert (ványai) jogász	1863 nov. 18.
	Végh Lajos (tordátfalvi)	1866 dec. 11.
	Balog Lajos (ref.)	1869 ápr. 16.
8. sírba :	Katona Miklós VI. g. o. t.	1860 szept. 8.
	Tamási Pál (szentmihályi)	1862 dec.
	Zoltán Mihály (szengyeli) isk. főnök	1865 jan. 21.
	Baczó József (homoródalmási) V. g. o. t.	1867 május 23.
9. sírba :	Vári Dénes (szentmiklósi) VI. g. o. t.	1859 szept. 12.
	Bedő József (sepsikőröspataki)	1862 dec. 14.
	Sárdi Sámuel (torockói pap fia, akadémista, volt Garibaldista)	1864 aug. 2.
	Márkos János (laborfalvi) VI. g. o. t.	1866 dec. 15.

A kapún belépve jobbra a nyugati oldalon északról délre haladva :

1. sírba :	Csiki György kolozsvári kántor	—
	Albrecht Márton (bánffyhunyadi) VII. g. o. t. ref.	1875 ápr. 13.
2. sírba :	Özv. Brassai Sámuelné, Brassai S. tanár édes anyja	—
3. sírba :	Nagy Lajos tanár és esperes	1910 május 21.
	Nagy Lajosné Gálffy Nella	1922
	Nagy Zoltán	1931
4. sírba :	Pap Mózes tanár leánya	—
5. sírba :	Fekete-család rokonsága	—
6. sírba :	Boros Sándor kollégiumi igazgató	1900
7. sír :	Sírkő és felirat nélkül.	
8. sír :		
9. sírba :	Dr. Gálffy Endre isk. orvos	1910
	és neje Makkai Katalin	1920

26. fejezet.

Kismező.

A Kismező, melynek területe mintegy $1\frac{1}{4}$ holdnyi volt, a Kőmáli szőlők legészakibb részén feküdt az Erzsébet-út és a kalandosok temetője között. Hogy került a kollégium birtokába, nem tudjuk. Valószínű, hogy az 1716. aug. bizottság figyelmét kikerülte s így maradt birtokunkban. 1696 óta az ifjúság játszó és üdülő helyül használta, mire közelségénél s kedvező fekvésénél fogva igen alkalmas volt. A szeniorok a fasciculusokban szorgalmasan feljegyezték, hogy ezt a helyet maga az ifjúság kezelte, sáncokat hánytak, hársfákat ültettek, „labyrinthust” (nyúlfogó) építettek s ezért gyakran *Labyrinthus* és *Nyúlfogó* néven is említik. Diák nyelven ez volt a neve. Tavaszi, nyári és őszi hónapokban, rendszeren szerdán és szombaton, d. u. jártak ide játszani. A munkát az első éves diákok, a noviciusok végezték a szenior vezetése mellett; nem egyszer muzsikaszó, sőt boros mulatság zárta be e munkákat.

Az első feljegyzést 1696. május 4-éről (Fasc. I. D. 51.) olvasom: *Labyrinthum renovavimus, qui ruinam minabatur, incuria enim seniorum neglectus, solo fere erat aequatus.* Bizonyos tehát, hogy már azelőtt használták, mert akkor csak kijavították. 1698. május elején (Fasc. III. 32.) a labirintust megint kijavították a novicius „urak”. 1712. ápr. 5-én (Fasc. IV. 119.) *Fractura redintegratur, fossae completae Labyrinthi purgantur et a cespite pro vetustate exherbantur per hospites quartae mensae.* 1712. május 12-ről olvassuk, hogy kellemes időben ötös (· · ·) sorokba fákat ültettek, azután gazdag lakomát rendeztek, melynek végére megjelentek Kolozsvári Pál rektor, Keresztúri, Handsáros János és Székely János nemesek, kik úgy nyilatkoztak, hogy azok az ételek még királyi asztalnak is díszére váltak volna. 1738. május 2-án (Fasc. IV. 595.) feljegyzi a főnök, hogy a labirintust, melyet jogosan bírnak s melyet a szenátusban sokan szöllőhelynek kértek, de elutasítottak, újra megtisztították. 1757. május 18-án (V. 149.) kitakarítják és az egyik *Nyúlfogót* (muricipium alter) játszóhelynek rendezik be. A diák-munkásoknak a szenior egy veder bort adott, a dolgozni nem akarókat 100 dral büntette, de azután mégis visszaadta nekik. 1769. májusában (Fasc. VII. 369.): a már régóta elhanyagolt *Labyrinthust* sok munkával és fáradsággal helyreállították, körös-körül és középen hársfákat ültettek, az egészet gyepülésekkel vették körül és olyan kellemes üdülőhellyé varázsolták, „hogy nemcsak a kollégiumi tanulók, hanem mindkét nemű

kolozsvári polgárok is s még mágnások is naponként, különösen vasárnapokon nagy számmal csoportosan mennek oda üdülés végett. Az egész Kismezőt sánccal vették körül, de nem tudták befejezni s ezért kéri utódját, folytassa azt a szőlők felől nyugatról, mert különben a hely háborítatlan birtoklását nem tudják biztosítani.

A Kismező nemcsak játszóhelyül, hanem pestisek idején menhelyül is szolgált. Így 1710-ben és 1741-ben az itt rekedt tanulókat ide helyezte el az igazgatóság alkalmilag összehátolt eresz alá.

A szomszédok néha megkísérelték a foglalást. 1738-ban — amint a főnök feljegyzéséből már láttuk, — a hóstátiak kérték a városi tanácstól szőlőhelynek, de elutasították. (Fasc. IV. 595.). 1746-ban Pécsi Ferenc foglalt el egy darabot belőle. Akkor a város direktorai előtt „hittel fogadta”, hogy béveszi gyepűjét a maga határára. Nem tette meg. Mire az ifjúság kérelmet ír a városi tanácshoz, hogy „manuteneálják őket ez kus mulatságos helyecskében” s parancsolják meg, hogy gyepűjét tegye vissza arra a helyre, melyre az oculatorok által kiméretett. 1746. január 22-ről kapják a tanácstól ezt a határozatot: Imponáltatik Pécsi Ferenc őkegyelmének, hogy a Labyrinthus és deákok játszó helyekből occupált földet rescindálja s gyepűjét szőlőjéig végye. E határozat alapján kérték Pécsit, hogy gyepűjét tegye helyére. Megígérte októberre, de nem tette meg. Vártak 3 hónapig. Január végén megint barátságosan figyelemzették. Nem volt foganatja, sőt gúnyos és sértő szavakkal illette őket. Erre megharagudtak s ők maguk tették vissza a kerítést a kijelölt helyre.

1796-ban a gubernium elrendelte, hogy Kolozsvár eladható közhelyei irassanak össze. A városi tanács ezzel kapcsolatban meghatározta, hogy a közhelyek, városi földek nyomoztassanak ki és irassanak össze. A határozat folytán a város közhelyeit, a szőlők környékét, a Fellegvár körül levő pusztákat felmérték. Eközben vitatni kezdték, hogy a Kismező a város tulajdona, amiből évekig tartó pereskedés keletkezett. Körmöczi igazgató az okmányok és bizonyítékok egész sorával igazolta a kollégium tulajdonjogát, s többek között azzal, hogy a II. Józseftől elrendelt felméréskor is az iskola részére méretett fel. A városi tanács az összeírásból kihagyta ugyan, de 1810-ben a kihányt sánccokat betölteni rendelte. A katonai parancsnokság is kérte a várostól valami raktárnak. A hóstátiak is közvagyonnak tekintették s szabadon ásták onnan az anyagot, minek nyomai, a mély gödrök, még a legutóbbi időben is láthatók voltak.

A konzisztórium látva a mindenfelől fenyegető veszélyt,

úgy segített magán, hogy 1810 jul. 28-án kelt szerződés mellett 120 frtért eladta Nagy Lázár isk. felügyelő-gondnoknak azzal a feltétellel, hogy neje s maga halála után minden fizetés nélkül szálljon vissza a kollégiumra. Molnos Dávid rektor 1813 március 8., a városi tanácstól biztosok kiküldését kéri, mert a gubernium azt rendelte, hogy „a Kismező határai kimutattassanak s aszerint a kollégium birodalmába bocsáttassék”. A biztosok 1813 ápr. 13-ról jelentést tesznek, mely szerint „az írt kollégium a fennforgó játszóhely tulajdonjogáról és régi birtokáról bizonyítván, sőt annak sáncban létét is megmutatván”, felmérték (2035 öl²) s a bizottság vélekedése az, „hogy az azon nemes ifjúság mulató helyéül besáncolás végett továbbra is birtokában meghagyathatik”.

K. Nagy Lázár 1837-ben meghalván, a kollégium előjárósága kérésére a városi tanács kirendelt biztosai aug. 5-én visszaadták a kollégiumnak. Ettől kezdve 1884 végéig bérbe volt adva, utóljára 1861—84-ig Nagy Lajos tanárnak. 1877-ben a kormány iskolai kertek berendezését kezdi sürgetni. Az E. K. Tanács kérdést intéz az igazgatósághoz, hogy nem lehetne-e a Kismezőbe faiskolát állítani. Aztán meghatározta, hogy mint nem eléggé alkalmas hely, adassék el s vegyenek mást, ha azonban nem tudnának venni, a jövő ősszel állítsanak be faiskolát. 1884 végén aztán, minthogy a kollégium udvara kicsi s a tanulók csak távol találhatnak játszóhelyet s minthogy belső embereknek is szükséges a fák szaporítása és ápolása módjában magukat gyakorolni, a Kismezőt többé nem adták bérbe, hanem megtartották játszóhelyül és faiskolául. A felügyeletre és használatra szabályzatot készítettek. Eszerint a felügyelet az igazgató teendője, fenntartására szolgálnak a gyümölcs értékesítéséből befolyó pénz, majális jövedelmének egy része, önkéntes adományok. A tanulók húsvéttól csak jul. 1-ig használhatják játszó- és üdülőhelyül, a gyermekek osztálytanítóik, a felosztályúak a főnök, ellenőr, vagy esküdt felügyelete mellett az igazgató előleges tudta és engedélye mellett. A szőlők felől (délről) egy darab kiszakíttatik faiskolának. A Kismező alapjáról a főnök rendes számadást vezet.

Az igazgatóság ez évben záros kaput és ajtót készíttetett, a legszükségesebb helyekre kerítést húzatott s eleven kerítésül 300 darab galagonya-bokrot ültetett. Gidres-gödrös szintjét, amennyire lehetett, elegyengettette. Így használták az ifjúság játszóhelyéül. 1894/95-ben új kerítéssel vették körül. 1896 ápr. 21-én az ifjúság a tanári kar vezetése alatt Ferencz József püspökkel élén testületileg vonult ki a Kismezőbe, hogy millenárius emlékfákat ültessen. Az osztályok vezetőikkel s a többi tanárok is összesen 18 darabot ültettek. Ültetés előtt Boros

igazgató ismertette az ültetés célját és jelentőségét. Befejeztével hazafias dalokat énekelt az ifjúság s lobogó alatt vonult haza az intézetbe. A Kismező e célját szolgálta egészen a nagy háborúig. Nem tartozik kitűzött feladatom körébe s azért csak röviden megemlítem, hogy mikor a nagy háború alatt mindennapi kenyérünk mind kisebb és kisebb karély lett, sőt néha-néha hiányozni is kezdett, egyenletes, lapályos részét felszántottuk, burgonyát vetettünk bele s a régóta pihent föld olyan termést adott, hogy ősszel a kiszedéskor az ott lakók csodájára jártak. Aztán jött a világháború vége, Trianon, sorunk Keletre fordulása, a földreform, a szükség, a nélkülözés vis-majorja s a diáki üdülés és mulatozás e tanyáját elvitte. Ahol régen gondtalan diákzsivaj verte fel a környéket, ott most hatalmas palotákban a csend és gond ütötte fel tanyáját.¹

¹ Benczédi G.: A kolozsvári unitárius kollégium játszóhelyéről. Ker. Magvető, 1885.